

aktuelnosti

47

Časopis za društvena pitanja

Journal of Social Issues

2025.

ISSN 0354-9852

www.aktuelnosti.blc.edu.ba

AKTUELNOSTI 47
2025

AKTUELNOSTI

Časopis Banja Luka College-a
Prvi put pokrenut 1996.g.
Časopis ima naučnu orijentaciju

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Slavica Išaretović, slavica.isaretovic@blc.edu.ba,
Banja Luka College tel. + 387 51 433 010

Zamjenik glavnog i odgovornog urednika:

Prof. dr Svetlana Dušanić-Gačić, svetlanadg@blc.edu.ba,
Banja Luka College tel. + 387 51 433 010

Redakcioni odbor:

Prof. dr Mladen Miroslavljević; Prof. dr Nenad Novaković;
Prof. dr Boris Damjanović; Prof. dr Zorana Agić; Doc. dr Nikola Novaković;

Lektor i korektor:

Mr Vesna Đurović, Banja Luka College

Uredništvo:

Prof. Dr. & Dr. Honoris Causa Sabahudin Hadžialić, DY Patil International University,
Akurdi/Pune, India;

Dr Malči Grivec, Fakultet za ekonomiju i informatiku Novo Mesto, Slovenia;

Dr Stevanče Nikoloski, Fakultet za ekonomiju i informatiku Novo Mesto, Slovenia;

Prof. dr Miloš Babić, redovni profesor na katedri za medije, Fakultet za menadžment u
Sremskim Karlovcima, Srbija;

Prof. dr Vedada Baraković, redovni profesor na odsjeku žurnalistika Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Tuzli, Bosna i Herecegovina;

Prof. dr Ljubomir Zuber, redovni profesor na Univerzitetu za poslovni inženjering i
menadžment, Banja Luka;

Prof. dr Mihajlo Manić, Fakultet za diplomatiju i bezbjednost, Union Univerzitet-Nikola
Tesla, Beograd, Srbija;

Prof. dr Dragor Zarevski, Institut za sociološko, političko pravna istraživanja, Skopje,
Republika Severna Makedonija;

Doc. dr Gordana Nikolić, dekanesa Visoka poslovna škola PAR, Rijeka, Hrvatska;

Doc. dr Viera Naidenova, Filološki fakultet, Plovdivski univerzitet „Paisi Hilendarski“
Bugarska;

Prof. Lidija Stefanovska rukovodilac BAS Instituta za menadžment u Bitolju i profesor na
Poslovnoj akademiji Smilevski BAS Skopje, Makedonija

ISSN 0354-9852 (Print)
ISSN 2566-3496 (Online)

Časopis izlazi dva puta godišnje u štampanoj i online verziji. Online izdanja se nalaze na
web stranici www.aktuelnosti.blc.edu.ba.

Rješenjem Ministarstva informacija Republike Srpske, broj 01-492/ od 23.12.1996.g.
časopis »Aktuelnosti« Banja Luka, upisan je u Registar javnih glasila pod brojem 183

Časopis Banja Luka College-a

AKTUELNOSTI

broj 47

Banja Luka College

Banja Luka, 2025.

SADRŽAJ

PRAVICA DO DOBRE UPRAVE

Anita Blažič..... 7

THE RIGHT TO GOOD ADMINISTRATION

DA LI HTML IZUMIRE U ERI VJEŠTAČKE INTELIGENCIJE?

Dragan Pejić..... 21

INTERNATIONAL TRADE OPERATIONS IN THE ERA OF MARKETING 6.0

Mirjana Milovanović Svetlana Dušanić – Gačić 29

ALTERNATIVNI NAČINI ISHRANE

Jovo Savanović, Ognjen Dragojević..... 37

ULOGA ROLE-PLAY-A U NASTAVI STRANIH JEZIKA KOD ODRASLIH

Vesna Đurović 51

PLAN Z-4, POKUŠAJ RJEŠENJA HRVATSKO-SRPSKOG SUKOBA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Željko Petrović 61

PRAVICA DO DOBRE UPRAVE

Anita Blažič¹

Povzetek

Pravica do dobre uprave je temeljno načelo sodobne javne uprave, ki zagotavlja učinkovito, pregledno in pravično delovanje državnih organov. Ta pravica je priznana v Listini Evropske unije o temeljnih pravicah in vključuje pravico do nepristranskega obravnavanja udeleženih strank v postopku, dostopa do informacij ter pravnega sredstva. V Sloveniji je pravica do dobre uprave urejena predvsem z Zakonom o splošnem upravnem postopku, ki določa pravila upravnega postopka. Ključna načela upravnega postopka so zakonitost, sorazmernost, varstvo pravic strank in učinkovito odločanje. Ta pravila zagotavljajo, da upravni organi, kot so ministrstva, občine, upravne enote in drugi javni organi, ravnavajo skladno z zakonodajo in v korist državljanov. Poleg Zakona o splošnem upravnem postopku ima pomembno vlogo tudi Zakon o upravnem sporu, ki omogoča sodno varstvo pred nepravilnimi odločitvami upravnih organov, ter različni specializirani zakoni, ki urejajo posamezna področja javne uprave. Varuh človekovih pravic in Informacijski pooblaščenec imata pomembno vlogo pri nadzoru nad delovanjem uprave in varovanju pravic posameznikov. Pravica do dobre uprave krepi zaupanje državljanov v javne institucije ter zagotavlja pravno varnost, predvidljivost in enakopravnost pri odločanju upravnih organov. Njena uresničitev je ključna za kakovostno in pravično delovanje pravne države.

Ključne besede: javna uprava, upravni organi, dobro upravljanje.

Abstract

The right to good administration is a fundamental principle of modern public administration, ensuring the efficient, transparent, and fair operation of state authorities. This right is recognized in the Charter of Fundamental Rights of the European Union and includes the right to impartial treatment of parties in administrative procedures, access to information, and legal remedies. In Slovenia, the right to good administration is primarily regulated by the General Administrative Procedure Act, which sets the rules for admi-

¹ Univerza v Novem mestu Fakulteta za ekonomijo in informatiko, Novo mesto, Slovenija, anita.blazic@uni-nm.si.

nistrative proceedings. The key principles of administrative procedure include legality, proportionality, the protection of parties' rights, and efficient decision-making. These rules ensure that administrative authorities—such as ministries, municipalities, administrative units, and other public bodies—act in accordance with the law and in the interest of citizens. In addition to the General Administrative Procedure Act, the Administrative Dispute Act plays a crucial role by providing judicial protection against unlawful administrative decisions. Various specialized laws also regulate specific areas of public administration. The Human Rights Ombudsman and the Information Commissioner play an essential role in overseeing the functioning of the administration and safeguarding individuals' rights. The right to good administration strengthens citizens' trust in public institutions and ensures legal certainty, predictability, and equality in administrative decision-making. Its implementation is vital for the quality and fairness of the rule of law.

Key words: public administration, administrative authorities, good governance.

UVOD

Vsakdo si pod pojmom dobre uprave predstavlja svoje zahteve in pričakovanja, premnogokrat le v luči njihove ugoditve. Vendar pa dobra uprava ne pomeni le izpolnjevanja posameznikovih pričakovanj, temveč predvsem zagotavljanje zakonitosti, preglednosti in pravičnosti v delovanju javnih institucij za vse državljane in ne le za dotične posameznike.

V sodobni družbi je dobra uprava temelj učinkovitega delovanja države in zaupanja državljanov v javne institucije. Zagotavlja predvidljivost, pravičnost in transparentnost upravnih postopkov ter omogoča posameznikom uveljavljanje njihovih pravic. S spoštovanjem načel zakonitosti, nepristranskosti in pravnega varstva prispeva k pravni varnosti in enakopravnemu obravnavanju vseh strank v postopkih. Učinkovita in odgovorna uprava ni le zahteva pravne države, temveč tudi nujen pogoj za razvoj demokratične družbe ter kakovostno javno upravljanje.

Pravica do dobre uprave pomeni, da morajo upravni organi pri svojem delovanju spoštovati določene standarde in načela, ki zagotavljajo zakonitost, učinkovitost in preglednost njihovih odločitev. Pomembno vlogo pri tem ima upravni postopek, ki ureja razmerje med državljani in upravo ter določa pravila za sprejemanje odločitev. Zakon o splošnem upravnem postopku (v nadaljevanju: ZUP) v Sloveniji predstavlja ključni pravni okvir, ki ureja način delovanja upravnih organov in varstvo pravic posameznikov v teh postopkih.

Za zagotavljanje dobre uprave so odgovorni različni upravni organi, kot so ministrstva, občine, upravne enote in drugi javni organi, ki morajo delovati zakonito, nepristransko in v javnem interesu. Pomembno vlogo pri

varstvu pravic posameznikov igrata Varuh človekovih pravic in Informacijski pooblaščenec ter sodni organi, ki omogočajo nadzor nad zakonitostjo upravnih odločitev, hkrati pa morajo tudi sami zagotavljati pravice dobre uprave. Dobra uprava tako ni zgolj formalna zahteva, temveč ključni element zaupanja v pravno državo in delujočo demokracijo. Njena učinkovita uresničitev pomeni večjo pravno varnost za vse državljane ter prispeva k bolj pravični in pregledni družbi.

V prispevku podajamo primerjalnopravni pregled uveljavljanja pravice do dobre uprave, ki izhaja tako iz nacionalne kot evropske zakonodaje, ter ga apliciramo na dve sodbi Evropskega sodišča, povezani z javnimi dajatvami – osrednjim temeljem, na katerega se nanaša večina pravic do dobre uprave.

METODOLOŠKI OKVIR

Predmet in cilj preučevanja

Namen prispevka je prikazati pregled določil, ki jih vsebuje evropska in nacionalna zakonodaja glede uveljavljanja pravice do dobre uprave kot temeljne postopkovne pravice in na njeni podlagi vzpostavljene sodne prakse. Cilj tega prispevka je predstaviti določila nacionalne in evropske zakonodaje na temelju dobrega upravljanja, predvsem v povezavi javnih dajatev, za kar sta bili postavljeni tudi v nadaljevanju predstavljeni raziskovalni vprašanja.

Raziskovalni vprašanja

Glede na namen in cilje prispevka smo zastavili dve raziskovalni vprašanji in sicer:

RV 1: Kako se pravica do dobre uprave uresničuje v praksi v okviru davčne zakonodaje in pobiranja javnih dajatev v državah članicah EU, zlasti v primerih, kjer obstaja solidarna odgovornost posameznikov za dolgove pravnih oseb?

RV 2: Kako vpliva pravica do dobre uprave na zagotavljanje pravičnih postopkov pri odločanju o davčnih obveznostih in drugih javnih dajatvah, zlasti v zvezi z obveznostjo transparentnosti in obrazložitve ukrepov?

Metode raziskovanja

Tekom raziskovanja so bile uporabljene metode družboslovnega raziskovanja. Raziskovanje se je pričelo z metodo zbiranja, s pomočjo katere je bila pregledana obstoječa literatura, v nadaljevanju je bila za proučitev pravnih podlag in strokovne literature uporabljena metoda deskriptivne analize. Citati stališč avtorjev so bili obravnavani v okviru metode kompilacije. Pri

predstavitvi sodb Evropskega sodišča, je bila uporabljena metoda analize sodnih odločitev. Na podlagi analize sodnih odločitev glede na obravnavana teoretična izhodišča, je bila uporabljena metoda predvidevanja in na nek način tudi induktivna in deduktivna metoda.

JAVNE DAJATVE V USTAVNI UREDITVI REPUBLIKE SLOVENIJE

Javne dajatve so temeljni instrument financiranja države in občin, njihova ureditev pa izhaja neposredno iz Ustave Republike Slovenije (Ustava RS, 1991, čl. 147). Ustava določa štiri ključne vrste javnih dajatev: davke, prispevke, takse ter kazni in globe. Davki, opredeljeni v 147. členu Ustave Republike Slovenije (v nadaljevanju: Ustava RS), so obvezne dajatve, ki jih predpisujejo država in občine ter predstavljajo glavni vir javnih prihodkov. Prispevki, ki izhajajo predvsem iz pravice do socialne varnosti (Ustava RS, 1991, čl. 50), so namenjeni financiranju socialnih zavarovanj, kot so pokojninsko, zdravstveno in invalidsko zavarovanje. Takse so plačila za storitve javnih organov in temeljijo na načelu, da uporabnik prispeva k financiranju določenih upravnih in sodnih storitev. Kazni in globe, ki izhajajo iz pravnega načela zakonitosti (Ustava RS, 1991, čl. 2), so namenjene sankcioniranju kršitev zakonov in predpisov ter hkrati prispevajo k javnim prihodkom. Kot izhaja iz Sodbe Višjega sodišča v Ljubljani (Sodba I Cpg 1320/2003, 2005) v zadevi obveznosti plačevanja prispevka Gospodarski zbornici Slovenije, je javna dajatev obvezno plačilo, ki je vezano na prisilno članstvo v neki organizaciji. Določitev višine javne dajatve mora biti opredeljena v zakonu, ki mora jasno določiti, kaj država zahteva od davkoplačevalca. V primeru, ko zakon ne opredeli osnove in kriterijev za določitev višine javne dajatve in npr. javna dajatev izhaja le iz podzakonskega predpisa, gre za pravno praznino. Ustavno sodišče pa še nadalje razjasnjuje razmejitev med zakonskim in podzakonskim predpisom s tem, ko pravi: »Ustavno zahtevo po določanju javnih dajatev z zakonom iz 147. člena Ustave je treba razumeti tudi kot zahtevo, ki zavezuje državno upravo pri izdajanju podzakonskih predpisov na področju javnih dajatev. Če je podrobnejša določitev posameznih elementov, ki opredelijo posamezno zakonsko merilo za določitev višine javne dajatve, ki ni davek, odvisna od dognanj različnih strok, Ustavno sodišče ne more presojeti večje ali manjše ustreznosti in primernosti teh posameznih elementov. Podzakonski akt, ki podrobneje ureja merila za določitev obveznosti plačila javne dajatve, tako da upošteva vsa merila, ki izhajajo iz zakonske ureditve, in ne uvaja novih ali drugačnih meril za določitev obveznosti, ni v neskladju s 147. členom Ustave.« (Pravna praksa, 2013, str. 28)

Navedene dajatve so ključnega pomena za vzdržnost javnih financ in nemoteno delovanje države. Njihova uvedba in pobiranje morata biti skladna z načelom zakonitosti, hkrati pa morata zagotavljati spoštovanje pravic davčnih zavezancev. Obremenjenost z javnimi dajatvami bi morala biti pravično razporejena in sorazmerna zmožnostim posameznikov ter pravnih oseb. Z vidika pravne države morajo biti javne dajatve urejene transparentno, razumljivo in predvidljivo, kar zagotavlja večjo pravno varnost davčnih zavezancev. Sistemska ureditev javnih dajatev tako odraža temeljna načela davčnega sistema, kot so pravičnost, učinkovitost in stabilnost javnih financ.

Ustavna ureditev javnih dajatev v Republiki Sloveniji je neločljivo povezana z načelom pravne države, ki ga določa 2. člen Ustave RS. To načelo zahteva, da so vse javne dajatve, kot so davki, prispevki, takse ter kazni in globe, predpisane jasno, predvidljivo in v skladu z načelom zakonitosti. Pomembno vlogo pri tem ima tudi 22. člen Ustave RS, ki zagotavlja enako varstvo pravic, kar pomeni, da morajo biti vsi davčni zavezanci in zavezanci za druge javne dajatve obravnavani enakopravno ter brez diskriminacije. Če pride do kršitve teh načel, pa 23. člen Ustave RS zagotavlja pravico do sodnega varstva, kar posameznikom omogoča, da pri sodišču izpodbijajo nepravilne ali nezakonite odločitve upravnih organov. S tem se zagotavlja učinkovito pravno varstvo in krepi zaupanje v pravičnost ter predvidljivost sistema javnih dajatev. 26. člen Ustave RS zagotavlja pravico do povračila škode. Vsakdo ima pravico do povračila škode, ki mu jo v zvezi z opravljanjem službe ali kakšne druge dejavnosti državnega organa, organa lokalne skupnosti ali nosilca javnih pooblastil s svojim protipravnim ravnanjem stori oseba ali organ, ki tako službo ali dejavnost opravlja. Oškodovanec ima pravico, da v skladu z zakonom zahteva povračilo tudi neposredno od tistega, ki mu je škodo povzročil. V skladu z 39. členom Ustave Republike Slovenije, ki govori o svobodi izražanja, je zagotovljena svoboda izražanja misli, govora in javnega nastopanja, tiska in drugih oblik javnega obveščanja in izražanja. Vsakdo lahko svobodno zbira, sprejema in širi vesti in mnenja. Vsakdo ima pravico dobiti informacijo javnega značaja, za katero ima v zakonu utemeljen pravni interes, razen v primerih, ki jih določa zakon.

PRAVICA DO DOBRE UPRAVE V PRAVU EVROPSKE UNIJE

Izhajajoč iz Listine Evropske unije o temeljnih pravicah (2010, čl. 20) smo pred zakonom vsi enaki. Pravica do dobre uprave oziroma dobrega upravljanja je temeljna pravica, ki jo zagotavlja 41. člen Listine Evropske unije o temeljnih pravicah (v nadaljevanju: Listina EU). Gre za pravico vsakega posameznika, da institucije, organi, uradi in agencije Evropske unije obravnavajo njegove zadeve nepristransko, pravično in v razumnem roku. Ta člen

zagotavlja pravico vsaki osebi, da se lahko izjasni pred sprejetjem kakršnega koli ukrepa, ki jo prizadene, pravico do vpogleda v svoj spis, ob upoštevanju zaščite zaupnosti ter poklicne in poslovne tajnosti, ter obveznost uprave, da obrazloži svoje odločitve. Poleg tega ta člen zagotavlja pravico, da vsakdo prejme nadomestilo za škodo, ki jo povzročijo institucije Unije ali njeni uslužbenci pri izvajanju svojih nalog, v skladu z načeli, ki so skupna pravnim ureditvam držav članic. Prav tako je zagotovljeno, da se lahko vsak posameznik obrne na institucije Unije v kateremkoli jeziku Pogodb, pri čemer mora prejeti odgovor v istem jeziku.

Pravica do dobrega upravljanja pomeni, da morajo upravni organi ravnati pregledno, objektivno in dosledno, pri čemer morajo spoštovati pravice posameznikov in načela pravne države. Ta pravica se v praksi uresničuje predvsem v upravnih postopkih, kjer je ključnega pomena, da posameznik dobi možnost, da predstavi svoja stališča, preden se sprejme odločitev, ki ga zadeva. Poleg tega mora uprava zagotoviti dostop do dokumentacije, na kateri temelji odločitev, ter podati jasno in razumljivo obrazložitev.

Pravica do dobrega upravljanja, kot jo določa 41. člen Listine EU, je tesno povezana s pravico posameznika, da je slišan v upravnem postopku. To zagotavlja 41. člen Listine EU, ki določa, da mora imeti vsak posameznik možnost izraziti svoje stališče, preden organi sprejmejo odločitev, ki ga neposredno zadeva. Poleg tega je transparentnost uprave ključnega pomena za zagotavljanje pravne varnosti in zaupanja v institucije, kar ureja 42. člen Listine EU, ki posameznikom omogoča pravico dostopa do dokumentov in s tem vpogled v informacije, na katerih temelji upravna odločitev. Če upravni organ ne ravna v skladu s temi načeli ali krši pravico do dobre uprave, lahko posameznik zahteva sodno varstvo v skladu s 47. členom Listine EU, ki mu zagotavlja učinkovito pravno sredstvo in dostop do nepristranskega sodišča. S tem so zagotovljene osnovne procesne pravice, ki posamezniku omogočajo zaščito pred morebitnimi nepravilnostmi in zlorabami upravne oblasti.

»Pravica do izjave stranki omogoča koristno in učinkovito podati svoje stališče in to pred sprejetjem odločbe, ki bi lahko negativno vplivala na njene interese, upravni organ pa mora pripombe upoštevati, skrbno in nepristransko preučiti vse okoliščine konkretne zadeve in obrazložiti svojo odločitev. Če evropski akt ne določa pravice do obrambe in posledic njene kršitve, mora to storiti nacionalno pravo, če gre v obeh ureditvah za enake ukrepe (načelo enakovrednosti) in to ne onemogoča ali pretirano otežuje izvajanja pravic, predvidenih v pravnem redu EU (načelo učinkovitosti). Tako države članice zagotovijo spoštovanje pravice do obrambe, ki jo posameznikom zagotavlja evropsko pravo. Čeprav gre za temeljno pravico, pa se lahko omeji, če je tako dosežen cilj konkretnega ukrepa in ne gre za pretiran in

nesprejemljiv poseg, ki bi ogrožal bistvo pravice.« (Pogorelnik, 2014, str. 30–31)

Na ravni Evropske unije je pravica do dobre uprave posebej pomembna pri delovanju institucij, kot so Evropska komisija, Evropski parlament in Sodišče Evropske unije, hkrati pa služi kot vodilo tudi nacionalnim upravnim organom držav članic pri izvajanju prava EU. S tem se krepi pravna varnost posameznikov in zaupanje v delovanje javne uprave ter celotnega pravnega sistema. Če organi EU kršijo pravico do dobrega upravljanja (Listina EU, čl. 41) ali dostopa do dokumentov (Listina EU, čl. 42), lahko pritožba pri evropskem varuhu človekovih pravic sproži preiskavo. Poleg tega imajo vse fizične ali pravne osebe, ki prebivajo ali imajo sedež v državi članici, pravico, da na Evropski parlament naslovijo peticijo glede vprašanj, ki spadajo na področje delovanja EU in ki jih neposredno zadevajo. Posamezniki ali organizacije lahko pošljejo pritožbe Evropski komisiji na posebnem obrazcu, ki je na voljo na spletu. Na podlagi take pritožbe se lahko Komisija odloči za neuraden stik z nacionalnimi organi zadevne države članice (FRA, 2021, str. 14).

PRAVICA DO DOBRE UPRAVE V NACIONALNEM PRAVU

Javna uprava je ključen družbeni podsistem, ki močno vpliva na razvoj družbe, gospodarstva in mednarodno umestitev države. V tem okviru je pomembno javno upravljanje, ki zajema načela, pravila in prakse pri oblikovanju in izvajanju javnih politik. Zaradi oblastne narave nosilcev odločanja in pravne določenosti upravnih razmerij ima ključno vlogo pri pripravi in sprejemanju predpisov (Kovač, 2023, str. 8–10). Pravica do dobre uprave, kot jo določa 41. člen Listine EU, je pomembna za vse javne institucije v Sloveniji, ki odločajo o pravicah, obveznostih ali interesih posameznikov in pravnih oseb. Med ključnimi institucijami, ki morajo zagotavljati nepristransko, pravično in učinkovito upravljanje, so državni organi (Vlada Republike Slovenije in ministrstva, ki sprejemajo upravne odločitve in določajo pravila, ki vplivajo na državljane in podjetja, Državni zbor, ki sprejema zakone, ki določajo postopke in standarde za dobro upravljanje ter Predsednik Republike Slovenije, ki ima določene pristojnosti v okviru imenovanj in podelitev, kjer je potrebna nepristranskost), neodvisni nadzorni organi (Varuh človekovih pravic, ki varuje pravico do dobre uprave in sprejema pritožbe zaradi nepravilnosti upravnih organov, Informacijski pooblaščenec, ki zagotavlja pravico dostopa do informacij javnega značaja in varstvo osebnih podatkov, Računsko sodišče, ki nadzoruje porabo javnih sredstev in s tem povezanega upravljanja in Komisija za preprečevanje korupcije, ki bdi nad transparentnostjo in integriteto javnega sektorja), sodni sistem (Upravno

sodišče Republike Slovenije, ki presoja zakonitost odločitev državnih organov in varuje pravice posameznikov v upravnih postopkih, Vrhovno sodišče Republike Slovenije, ki kot najvišja sodna instanca daje smernice za enotno uporabo prava v upravnih zadevah ter Ustavno sodišče Republike Slovenije, ki presoja ustavnost zakonov in varuje temeljne pravice, vključno s pravico do dobre uprave), lokalne skupnosti (občine in mestne občine, ki pri odločanju o lokalnih zadevah morajo spoštovati načela dobre uprave), javni zavodi in agencije (Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije in Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije, ki odločata o pravicah do zdravstvenih in pokojninskih ugodnosti ter javne agencije, ki zagotavljajo regulacijo v različnih gospodarskih sektorjih ob spoštovanju načel dobre uprave).

Javne institucije morajo pri svojem delu zagotavljati nepristranskost, preglednost, omogočiti pravico do izjave, dostop do informacij in učinkovito reševati zadeve, saj s tem krepijo zaupanje državljanov v pravni sistem in javno upravo.

Pravica do dobre uprave ni osamljena določba, temveč je tesno povezana z načeli pravne države, procesnimi pravicami v upravnem pravu ter pravico do sodnega varstva. Njena uresničitev zagotavlja, da javni organi delujejo zakonito, pregledno in pravično ter da imajo posamezniki učinkovita pravna sredstva v primeru kršitev.

V slovenskem pravnem redu je pravica do dobre uprave že zagotovljena v okviru več zakonskih aktov, ki določajo temeljna procesna pravila in omogočajo varstvo posameznikov v upravnih postopkih. Jerovšek (2009, str. 19) navaja, da če je predpisan poseben upravni postopek, organ ravna po določbah zakona, ki ureja posebni upravni postopek, kot primeroma Zakon o davčnem postopku. Glede vprašanj, ki z njim niso urejena, pa se dopolnilno oziroma subsidiarno uporabljajo pravila splošnega upravnega postopka. ZUP (ZUP, 2006, čl. 6–14) določa 9 ključnih načel delovanja upravnih organov, med katerimi so dolžnost zagotavljanja dostopa do informacij, obrazložitev odločb ter pravica do pravnega sredstva, kar omogoča transparentno in pravično odločanje. Če posameznik meni, da je upravni organ kršil njegovo pravico do dobre uprave, mu Zakon o upravnem sporu (ZUS-1, 2006) omogoča sodno varstvo in nadzor nad zakonitostjo upravnih odločitev. Poleg tega Zakon o dostopu do informacij javnega značaja (ZDIJZ, 2006) zagotavlja preglednost delovanja javne uprave, saj omogoča dostop do informacij, ki so pomembne za spremljanje zakonitosti in odgovornosti upravnih organov. Skupaj ti predpisi oblikujejo sistem pravnih varovalk, ki posameznikom omogočajo učinkovito uveljavljanje njihovih pravic v razmerju do javne uprave.

PRAVNA ANALIZA SODNE PRAKSE SODIŠČA EU

Kot prvo predstavljamo in analiziramo sodbo Sodišča Evropske unije v zadevi C-277/24 z dne 27. februarja 2025 (Sodba C-277/24, 2025), ki obravnava vprašanje solidarne odgovornosti nekdanje predsednice upravnega odbora družbe za dolgove iz naslova davka na dodano vrednost (v nadaljevanju: DDV). V tej zadevi je poljski davčni organ poskušal uveljaviti solidarno odgovornost nekdanje predsednice upravnega odbora družbe, za neplačane obveznosti DDV te družbe. Sodišče je v sodbi poudarilo, da mora biti posamezniku, zoper katerega se uveljavlja solidarna odgovornost za davčne dolgove družbe, zagotovljena možnost sodelovanja v postopku, kjer se ugotavlja obstoj in višina teh dolgov. To izhaja iz pravice do obrambe, ki je temeljno načelo prava EU. Sodišče je presodilo, da mora biti nacionalna ureditev, ki določa solidarno odgovornost tretjih oseb za davčne dolgove, sorazmerna. To pomeni, da takšna ureditev ne sme presegati tistega, kar je potrebno za doseg cilja pravilnega pobiranja davkov in preprečevanja utaj. Sodišče je v sodbi poudarilo, da morajo države članice pri določanju nacionalnih ukrepov za zagotovitev pravilnega pobiranja DDV in preprečevanja utaj upoštevati načela prava EU, vključno s pravico do obrambe in načelom sorazmernosti. Na podlagi tega je Sodišče odločilo, da nacionalna ureditev, ki nekdanji predsednici upravnega odbora družbe ne omogoča sodelovanja v postopku za ugotovitev davčnega dolga te družbe, ni v skladu s pravom EU, zlasti z Direktivo 2006/112/ES ter načeli pravice do obrambe in sorazmernosti. V tej sodbi je poudarjen pomen zagotavljanja procesnih pravic posameznikom, ki so lahko solidarno odgovorni za davčne dolgove, ter potrebo po sorazmernosti nacionalnih ukrepov na tem področju. Jerovšek (2007, str. 50) navaja, da mora biti posamezniku omogočeno, da se udeležuje ugotovitvenega postopka in da v postopku nenehno dopolnjuje svoj zahtevek oziroma se brani, če postopek teče zoper njega.

Sodišče je tako odločilo, da je potrebno člen 273 Direktive Sveta 2006/112/ES z dne 28. novembra 2006 o skupnem sistemu davka na dodano vrednost v povezavi s členom 325(1) Pogodbe o delovanju Evropske unije, pravico do obrambe, ki izhaja iz Listine EU in načelom sorazmernosti razlagati tako, da ne nasprotuje nacionalni ureditvi in nacionalni praksi, v skladu s katerima tretja oseba, ki jo je mogoče šteti za solidarno odgovorno za davčni dolg pravne osebe, ne more biti stranka v postopku obdavčitve, ki se vodi zoper to pravno osebo, da bi se ugotovil njen davčni dolg, brez poseganja v potrebo po tem, da lahko ta tretja oseba v postopku za ugotavljanje solidarne odgovornosti, ki se morda vodi zoper njo, učinkovito izpodbija ugotovitve o dejstvih in pravne opredelitve, ki jih je podal davčni organ v okviru po-

stopka obdavčitve, in vpogleda v spis tega organa, ob spoštovanju pravic navedene pravne osebe ali drugih tretjih oseb (Sodba C-277/24, 2025).

Druga sodba, ki jo predstavljamo in analiziramo je sodba z dne 8. maja 2019 v zadevi C-230/18 (Sodba C 230/18, 2019), v kateri je Sodišče Evropske unije obravnavalo vprašanje skladnosti avstrijske zakonodaje, ki je omogočala takojšnje zaprtje obrata brez predhodnega obvestila ali obrazložitve, s pravicami, določenimi v Listini EU. Sodišče je poudarilo, da takšni ukrepi, kot je ukrep zaprtja obrata lahko posegajo v pravico do dobrega upravljanja, kot je določena v 41. členu Listine EU, ki med drugim vključuje pravico posameznika, da se izjasni pred sprejetjem kakršnega koli posamičnega ukrepa, ki ga prizadene, ter obveznost uprave, da svoje odločitve obrazloži. Vendar je Sodišče priznalo, da lahko v izjemnih okoliščinah, kjer je nujno varovati javni interes, kot je javno zdravje ali preprečevanje kaznivih dejanj, upravni organi sprejmejo takojšnje ukrepe brez predhodnega zaslišanja prizadete osebe, pod pogojem, da je takšna omejitev sorazmerna in da je prizadeti osebi zagotovljena možnost učinkovitega sodnega nadzora po izvedbi ukrepa.

Sodišče je tako odločilo, da je potrebno člen 49 Pogodbe o delovanju Evropske unije, člen 15(2) ter člene 16, 47 in 52 Listine EU ter splošno načelo pravice do dobrega upravljanja, ki izhaja iz člena 41 Listine EU razlagati tako, da v okoliščinah, kot so pripoznane v sporu o glavni stvari, nasprotujejo nacionalni ureditvi, ki določa, da lahko upravni organ sprejme odločbo o takojšnjem zaprtju obrata, ker sumi, da se v tem obratu opravlja dejavnost prostitucije brez dovoljenja, ki se zahteva s to ureditvijo, v delu, v katerem se s to ureditvijo na eni strani ne zahteva, da se taka odločba glede dejanskih in pravnih vprašanj pisno obrazloži in sporoči njenemu naslovniku, in na drugi strani zahteva, da mora biti zahteva tega naslovnika za razveljavitev te odločbe obrazložena (Sodba 230/18, 2019).

V okviru analize sodb Sodišča EU, ki se nanašata na javne dajatve in pravico do dobrega upravljanja, kot izhaja iz Listine EU, podajamo odgovor na raziskovalni vprašanje, ki glasita: RV 1: Kako se pravica do dobre uprave uresničuje v praksi v okviru davčne zakonodaje in pobiranja javnih dajatev v državah članicah EU, zlasti v primerih, kjer obstaja solidarna odgovornost posameznikov za dolgove pravnih oseb? in

RV 2: Kako vpliva pravica do dobre uprave na zagotavljanje pravičnih postopkov pri odločanju o davčnih obveznostih in drugih javnih dajatvah, zlasti v zvezi z obveznostjo transparentnosti in obrazložitve ukrepov?

Odgovor na RV 1: Pravica do dobre uprave se v davčni zakonodaji držav članic EU uresničuje prek zagotavljanja procesnih pravic posameznikov, ki so lahko solidarno odgovorni za davčne dolgove pravnih oseb. To vključuje pravico do obveščenosti, sodelovanja v postopku in učinkovitega pravnega

sredstva. Sodba Sodišča EU v zadevi C-277/24 je jasno poudarila, da mora biti posamezniku, zoper katerega se uveljavlja solidarna odgovornost za davčne dolgove družbe, zagotovljena možnost sodelovanja v postopku, kjer se ugotavlja obstoj in višina teh dolgov. To izhaja iz pravice do obrambe, ki je temeljno načelo prava EU. Nacionalna ureditev, ki določa solidarno odgovornost, mora biti sorazmerna, kar pomeni, da ne sme presegati tistega, kar je potrebno za pravilno pobiranje davkov in preprečevanje utaj. Sodišče je v tej sodbi razsodilo, da mora tretja oseba imeti možnost izpodbijanja dejstev in pravnih opredelitev, ki jih je podal davčni organ v postopku obdavčitve. Hkrati ji mora biti omogočen vpogled v davčni spis, pri čemer morajo države članice spoštovati načela prava EU, zlasti Direktivo 2006/112/ES, pravico do obrambe iz Listine EU in načelo sorazmernosti. Če nacionalna ureditev ne omogoča posamezniku sodelovanja v postopku, kjer se ugotavlja davčni dolg, in mu ne daje možnosti učinkovitega pravnega sredstva, takšna ureditev ni v skladu s pravom EU. To pomeni, da morajo države članice pri sprejemanju ukrepov v zvezi s solidarnostno odgovornostjo posameznikov zagotoviti, da so ti ukrepi pravični, sorazmerni in skladni s temeljnimi načeli dobrega upravljanja.

Odgovor na RV2: Pravica do dobre uprave močno vpliva na zagotavljanje pravičnih postopkov pri odločanju o davčnih obveznostih in drugih javnih dajatvah, saj določa, da morajo biti upravni postopki pregledni, pravični in sorazmerni. To pomeni, da imajo posamezniki pravico biti obveščeni o razlogih za upravne odločitve, pravico do izjave pred sprejetjem odločbe ter pravico do učinkovitega pravnega sredstva. Sodba Sodišča EU v zadevi C-230/18 potrjuje, da je obveznost obrazložitve upravnih odločitev ključna sestavina pravice do dobre uprave. Avstrijska ureditev, ki je omogočala takojšnje zaprtje obrata brez predhodnega obvestila ali obrazložitve, je bila spoznana za neskladno s pravom EU. Sodišče je poudarilo, da morajo upravni organi pisno obrazložiti svoje odločitve, razen v izjemnih okoliščinah, kjer je ogrožen javni interes (npr. javno zdravje ali preprečevanje kaznivih dejanj). Vendar tudi v takih primerih mora biti prizadeti osebi omogočen naknaden sodni nadzor. V kontekstu davčnih postopkov to pomeni, da morajo davčni organi zagotoviti, da so vsi ukrepi, povezani z davčnimi obveznostmi, jasno obrazloženi in skladni s pravico posameznika, da se pred sprejetjem odločbe izjasni. S tem se zagotavlja večja pravna varnost davčnih zavezancev in preprečuje arbitrarnost davčnih organov. Pravica do dobre uprave tako deluje tudi kot neke vrste zaščitni mehanizem pred neupravičenimi in nepreglednimi upravnimi postopki, ki bi lahko nesorazmerno posegali v pravice posameznikov.

V Sloveniji so javne datatve ključne za financiranje države in občin. Pomembno je, da so obremenitve pravično razporejene in sorazmerne zmož-

nostim posameznikov in pravnih oseb. S povezovanjem načela pravičnosti in sorazmernosti v zvezi z javnimi dajatvami lahko sklepamo, da je pravica do dobrega upravljanja ključna tudi pri izvajanju davčnih obveznosti. Za zagotavljanje učinkovitega sistema davčnih obveznosti v Sloveniji mora biti urejanje javnih dajatev v skladu s temeljnimi načeli pravne države, kot sta sorazmernost in enako obravnavanje davčnih zavezancev. Če zakonodaja omogoča, da posamezniki brez možnosti sodelovanja v postopku obdavčitve postanejo solidarno odgovorni za dolgove (kot je to v zadevi C-277/24), bi lahko šlo za kršitev teh temeljnih pravic, ki so zaščitene tako na nacionalni kot evropski ravni. Načelo sorazmernosti, kot ga določa pravo EU, je tesno povezano s pravico do sodnega varstva v primeru nepravilnih ali nezakonitih davčnih odločitev, ki izhajajo iz 23. člena iz Ustave Republike Slovenije.

V sodbi C-230/18 je Sodišče Evropske unije obravnavalo vprašanje, ali lahko nacionalna zakonodaja sprejme ukrepe (kot je takojšnje zaprtje obračuna), brez predhodnega obvestila ali obrazložitve, kar bi posegalo v pravico posameznika do dobrega upravljanja. Sodišče je odločilo, da to nasprotuje osnovnim pravicam do obrazložitve ukrepov in pravici do obrambe, kljub temu, da je v tej sodbi Sodišče priznalo, da lahko v izjemnih okoliščinah, kot so varovanje javnega interesa (npr. preprečevanje kaznivih dejanj ali varovanje zdravja), države sprejmejo takojšnje ukrepe brez predhodnega zaslišanja prizadete osebe. Vendar je pri tem poudarilo, da morajo biti ti ukrepi sorazmerni in da mora biti prizadeti osebi zagotovljena možnost učinkovitega sodnega nadzora po izvedbi ukrepa.

ZAKLJUČEK

Pri raziskovanju določil dobrega upravljanja smo opazili, da ima pravica do dobre uprave bistveni pomen pri zagotavljanju zakonitega, pravičnega in preglednega delovanja javne uprave. Le s spoštovanjem načel pravne države, kot so zakonitost, nepristranskost, učinkovitost in dostopnost, lahko upravni organi upravičijo zaupanje državljanov ter prispevajo k stabilnosti in predvidljivosti pravnega sistema.

Na podlagi ugotovitev, ki izhajajo iz analize sodb Evropskega sodišča, je pomembno poudariti, da se morajo skladno z zakonodajnimi določili upravni postopki voditi na način, ki posameznikom omogoča aktivno sodelovanje, pravno varstvo in dostop do informacij, saj le na ta način uprava služi svojemu temeljnemu namenu – učinkovitemu in pravičnemu odločanju v javnem interesu. Ob tem imajo ključno vlogo tudi institucije nadzora, kot so sodstvo, Varuh človekovih pravic in Informacijski pooblaščenec, predvsem njihove pravočasne in učinkovite aktivnosti, na podlagi katerih se zagotavlja dodatna raven zaščite pred morebitnimi nepravilnostmi. V sklopu prispevka smo

tako odgovorili na zastavljeni raziskovalni vprašnji in pri tem potrdili ravno to ključno vlogo institucij, v konkretnem primeru sodne veje oblasti, ki zagotavlja udeležencem v upravnih postopkih upanje na pravično odločitev, glede na vse okoliščine posameznega primera.

Dobra uprava ni zgolj pravna obveznost, temveč tudi izraz odgovornega in kakovostnega javnega upravljanja, ki prispeva k razvoju demokratične družbe ter izboljšanju vsakodnevnega življenja posameznikov. EU in nacionalni organi, z zagotavljanjem ustreznih procesnih varovalk za varovanje pravic udeležencev v upravnih postopkih, izražajo tudi stopnjo spoštovanja do državljanov in priznanje njihove vloge v družbi. To je še posebej pomembno v sistemu javnih dajatev, ki predstavlja temelj financiranja celotnega javnega sektorja. Zato je nujno, da se vsi, tako upravni organi kot državljani, zavedamo pomena pravice do dobre uprave in si prizadevamo za njeno dosledno uresničevanje.

LITERATURA IN VIRI

- FRA. (2021). *Deset let po sprejetju: izkoriščanje vseh možnosti Listine*. <https://fra.europa.eu/sl/publication/2021/deset-let-po-sprejetju-izkoriscanje-vseh-moznosti-listine> pridobljeno 14. 2. 2025.
- Jerovšek, T. (2007). *Upravni postopek*. Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, 2007.
- Jerovšek, T. (2009). *Upravno procesno pravo*. Fakulteta za državne in evropske študije, 2009.
- Kovač, P. (2023). *Strokovni svet za trajnostni razvoj javne uprave - med cilji in realnostjo. Pravna praksa, št. 10*, str. 8–10.
- Listina Evropske unije o temeljnih pravicah. (2010). *Uradni list Evropske unije C 83/389*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=celex%3A12016P%2FTXT> pridobljeno 2. 2. 2025.
- Pogorelčnik, N. (2014). *Omejitev pravice do izjave. Pravna praksa, št. 49–50*, str. 30–31.
- Pravna praksa. (2013). *Višina javne dajatve*. Str. 28. <https://www.iusinfo.si/literatura/PP101D20130221V7T8PS28PE28N1> pridobljeno 15. 3. 2025.
- Sodba sodišča (šesti senat) v zadevi C-230/18. (2019). <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=%2522%25C4%258Dlen%2B41%2Blistine%2522&docid=213853&pageIndex=0&doclang=sl&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=3930551#-ctx1> pridobljeno 4. 3. 2025.
- Sodba sodišča (deveti senat) v zadevi C-277/24 Adjak. (2025). <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=zasli%25C5%25A1anje&docid=295853&pageIndex=0&doclang=SL&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=3896891#Footnotei> pridobljeno 2. 3. 2025.
- Sodba I Cpg 1320/2003. (2005). <https://www.iusinfo.si/sodna-praksa/vsl-sodba-i-cpg-1320-2003> pridobljeno 14. 2. 2025.
- Ustava Republike Slovenije. (1991). *Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121, 140, 143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90, 97, 99, 75/16 – UZ70a in 92/21 – UZ62a*. <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=USTA1> pridobljeno 30. 1. 2025.

- Zakon o splošnem upravnem postopku (ZUP). (2006). *Uradni list RS*, št. 24/06 – uradno prečiščeno besedilo, 105/06 – ZUS-1, 126/07, 65/08, 8/10, 82/13, 175/20 – ZIUOPDVE in 3/22 – ZDeb. <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1603> pridobljeno 2. 3. 2025.
- Zakon o upravnem sporu (ZUS-1). (2006). *Uradni list RS*, št. 105/06, 107/09 – odl. US, 62/10, 98/11 – odl. US, 109/12, 10/17 – ZPP-E in 49/23. <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO4732> pridobljeno 2. 3. 2025.
- Zakon o dostopu do informacij javnega značaja (ZDIJZ). (2006). *Uradni list RS*, št. 51/06 – uradno prečiščeno besedilo, 117/06 – ZDavP-2, 23/14, 50/14, 19/15 – odl. US, 102/15, 7/18 in 141/22. <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO3336> pridobljeno 2. 3. 2025.

DA LI HTML IZUMIRE U ERI VJEŠTAČKE INTELIGENCIJE?

Dragan Pejić¹

Sažetak

Ovaj rad bavi se položajem HTML jezika u eri sve prisutnije vještačke inteligencije. Poseban akcenat stavljen je na savremeni način korištenja HTML-a, njegov razvoj kroz verzije, kao i ulogu koju ima u modernom web razvoju – naročito u kontekstu alata koji automatski generišu kod. Kroz analizu različitih stavova, rad nastoji odgovoriti na pitanje: da li HTML zaista izumire ili se samo njegova uloga mijenja?

I dok AI sve više ulazi u svijet web razvoja, znanje HTML-a i dalje ima svoje mjesto. To nije samo stvar kodiranja – već razumijevanja kako su stvari zapravo posložene „iza scene“. I u obrazovanju i u praksi, HTML pomaže ljudima da se ne oslanjaju slijepo na alate, već da znaju šta se događa i kako nešto mogu sami prilagoditi kad treba.

Ključne riječi: HTML, vještačka inteligencija, razvoj weba, automatizacija, frontend, obrazovanje, tehnologije

Abstract

This paper explores the role of HTML in an era where artificial intelligence is becoming increasingly present. The focus is placed on how HTML is used today, its development over time, and the role it plays in modern web development — particularly in the context of tools that generate code automatically. By analyzing different perspectives, the paper seeks to answer a central question: is HTML really disappearing, or is its role simply changing?

Even as AI becomes more involved in web development, knowing HTML still matters. It's not just about writing code — it's about understanding how things are structured and how they work behind the scenes. In both education and practice, HTML helps people move beyond blindly relying on tools and gives them the confidence to understand and adjust things when needed.

Keywords: HTML, artificial intelligence, web development, automation, frontend, education, technologies

¹ Mr Dragan Pejić Banja Luka College, dragan.pejic@blc.edu.ba

UVOD

Od samih početaka interneta, HTML je bio temelj na kojem je izgrađen savremeni web. Zahvaljujući svojoj jednostavnosti i širokoj upotrebi, HTML je bez većih poteškoća ispratio sve faze razvoja Interneta. Ali danas, kada vještačka inteligencija preuzima sve veći dio posla u web okruženju, sasvim je prirodno zapitati se: da li je HTML i dalje neophodan, ili njegova uloga postaje sve manje vidljiva u procesima razvoja web-a?

Danas se web stranice mogu napraviti za svega nekoliko minuta, bez pisanja ijedne linije koda. AI alati preuzimaju zadatke za koje su programerima nekada bili potrebni sati rada. Istovremeno, fokus se sa koda preusmjerava na korisničko iskustvo, dizajn i efikasnost. Ako mašina može sama da generiše HTML, da li onda čovjek još uvijek mora da ga zna?

To nije samo pitanje tehničko, već i akademsko – kako danas učiti nekoga da programira? I još važnije, ako osnovna znanja nisu neophodna, šta zapravo znači biti stručnjak? Možda je baš tu ključ – onaj ko razumije osnove, kao što je HTML, bolje će znati da koristi alate, jer zna šta se dešava u pozadini. Nije isto kada nešto koristiš i kada zaista razumiješ kako to radi.

EVOLUCIJA HTML-A

HTML (HyperText Markup Language) pojavio se početkom 1991, a osmislio ga je Tim Berners-Lee (Berners-Lee, 1991), kao jednostavan način za označavanje sadržaja na webu. U svojoj prvoj verziji, HTML je sadržavao tek nekoliko osnovnih tagova — kao što su `<html>`, `<head>`, `<title>`, `<body>`, naslovi od `<h1>` do `<h6>`, paragraf `<p>`, link `<a>` i slika `<img>`. Ideja je bila jednostavna: omogućiti lako povezivanje i prikazivanje dokumenata, bez obzira na to koji uređaj ili operativni sistem korisnik koristi.

Kako su se potrebe weba razvijale, HTML je pratio taj tempo. Verzija 2.0, objavljena 1995. godine, standardizovala je ono što je već postalo uobičajena praksa, uključujući podršku za forme i jednostavno skriptovanje. HTML 3.2 iz 1997. donosi tabele, Java applete i podršku za JavaScript, dok HTML 4.01 (1999) dodatno jača semantičku strukturu i stilizaciju sadržaja pomoću CSS-a. U želji da se HTML učini strožim i preciznijim, pojavio se XHTML — verzija zasnovana na pravilima XML-a. Iako je pružao više kontrole, njegova rigidnost i problemi sa kompatibilnošću doveli su do toga da se nikada šire nije prihvatio.

Ključni preokret nastaje s dolaskom HTML5, čiji razvoj je započeo sredinom 2000-ih, a široko prihvaćen nakon 2014. godine. HTML5 je omogućio:

- Ugradnju video i audio sadržaja bez dodatnih pluginova (`<video>`, `<audio>`)
- Rad aplikacija u offline režimu (manifest)

- Crtanje grafike i igara direktno na platnu (*<canvas>*)
- Pristup lokaciji uređaja putem geolocation API
- Semantičke elemente: *<header>*, *<footer>*, *<section>*, *<article>*

Na primjer, upotreba *<article>* umjesto generičkog *<div>* omogućava bolju pristupačnost i razumijevanje sadržaja:

```
<article>
<h2>Novost</h2>
<p>Ovo je sadržaj najnovije vijesti.</p>
</article>
```

U savremenom razvoju, gotovo sve frontend framework tehnologije (kao što su React, Vue i Angular) generišu HTML – on ostaje krajnji rezultat renderovanja aplikacije. Bez obzira na kompleksnost aplikacije, njen krajnji prikaz u pregledaču mora biti HTML struktura. Prema podacima Web Almanac 2023, više od 94% stranica i dalje koristi HTML5 strukturu, a najčešće korišćeni tagovi su *<div>*, **, *<a>*, i **. Ovo pokazuje da i pored automatizacije, HTML ostaje univerzalni jezik weba. Drugim riječima, HTML nije prevaziđen – on je evoluirao iz jednostavnog jezika u moćan sistem za strukturiranje kompleksnih web aplikacija.

HTML DANAS

Danas se HTML koristi gotovo svuda, od najjednostavnijih ličnih blogova do najsloženijih web aplikacija – svi se oslanjaju na HTML strukturu. CMS platforme kao što su WordPress i Joomla omogućavaju korisnicima da kreiraju sadržaj bez direktnog rada s kodom, ali ispod površine sve funkcioniše pomoću HTML-a. HTML je takođe ključan za mobilne aplikacije koje koriste web-view, kao i za razvoj progresivnih web aplikacija (PWA). SEO optimizacija, pristupačnost, analitika i korisničko iskustvo u velikoj mjeri zavise od pravilne HTML strukture. Savremeni pretraživači i alati za indeksiranje ne mogu ispravno prikazati sadržaj ukoliko HTML nije logički organizovan i validan, zato kažemo da je W3 konzorcijum uvijek strog sa sintaksom.

Na primjer, zamislimo jednostavan web sajt škole koji koristi WordPress. Direktno iz kontrolne table korisnik unosi tekst, dodaje slike i raspoređuje sadržaj u blokove. Međutim, svaki naslov, paragraf i fotografija se tehnički prevode u HTML tagove poput *<h1>*, *<p>* ili **. Ako korisnik postavi više naslova na stranicu, pretraživač će rangirati stranicu prema semantičkom značenju tih tagova. Ako se koristi *<div>* umjesto *<article>* ili *<section>*, sadržaj može izgubiti na važnosti kada se algoritama za pretragu uključi.

U aplikacijama poput Gmail-a, iako korisnik vidi interfejs sličan desktop softveru, gotovo sve se u pozadini prikazuje i strukturira putem HTML-a. Svaki email koji se kreira kao „HTML email“ ima svoju semantiku i strukturu. Ako je neispravno napisan, može završiti u spam folderu – što pokazuje koliko su važne ispravne HTML sintakse čak i izvan klasičnih web stranica.

VJEŠTAČKA INTELIGENCIJA I HTML

Upotreba vještačke inteligencije u kreiranju HTML koda posljednjih godina postaje sve učestalija. Alati poput GitHub Copilot-a, ChatGPT-a, Wix ADI-ja i drugih omogućavaju korisnicima da generišu funkcionalne HTML dokumente bez poznavanja sintakse. Umjesto da se piše linija po linija koda, korisnik jednostavno unosi tekstualni opis – na primjer: „Napravi formu sa poljem za e-mail i dugmetom za slanje“. Rezultat je gotov HTML kod koji može odmah da se koristi.

AI alatima nije potreban predznanje korisnika, ali to otvara pitanje kontrole i razumijevanja. Programeri više nisu samo koderi – oni postaju nadzornici nad AI sistemima. AI jeste ubrzao razvoj, ali je istovremeno stvorio nove izazove, posebno u vezi sa validnošću i sigurnošću koda (Russell & Norvig, 2020). Primjena AI alata u obrazovanju, startapima, ali i velikim firmama, dokazuje da tehnologija može biti korisna podrška. Ipak, stručnost u HTML-u ostaje važna kako bi se generisani kod mogao pregledati, analizirati i optimizovati.

Na primjer, istraživanje sprovedeno na **Massachusetts Institute of Technology (MIT)** – jednom od najpoznatijih univerziteta na svijetu, pokazalo je da alati poput GitHub Copilot-a (GitHub, 2024) mogu prepoloviti vrijeme potrebno za izradu prototipa. Međutim, iako štede vrijeme, rezultat često nije odmah spreman za upotrebu – kod obično zahtijeva dodatnu provjeru da bi bio semantički ispravan i funkcionalno pouzdan.

Sličan zaključak proizašao je iz eksperimenta na jednom evropskom univerzitetu. Studenti koji su koristili ChatGPT za rješavanje HTML zadatka završavali su ih brže od svojih kolega koji su pisali kod ručno. Ipak, njihovi radovi su sadržavali više osnovnih grešaka u strukturi dokumenta, što ukazuje da brzina dolazi nauštrb razumijevanja.

Jedan konkretan primjer je alat Wix ADI (Wix, 2024) – korisnik bez ikakvog tehničkog znanja može unijeti opis: „Napravite web stranicu za restoran sa menijem, galerijom i kontakt formom“. AI sistem kreira cijeli HTML/CSS/JS kostur sajta koji je vizuelno privlačan, ali nije nužno optimizovan za pretraživače ili pristupačnost korisnicima s invaliditetom. Profesionalni web developeri potom preuzimaju projekat i vrše doradu – što pokazuje da HTML i dalje ima važnu ulogu u finalnoj fazi. U tom kontekstu, AI

nije zamjena za HTML – on je alat koji HTML generiše brže, ali traži dobrog web programera da ga uredi, prekontrolira i poboljša.

AUTO-GENERISANI KOD ILI RUČNO PISANJE

AI alati znatno ubrzavaju proces razvoja, ali često generišu višak koda, neefikasne strukture ili zaboravljaju na principe pristupačnosti. Ručno pisan HTML omogućava bolju kontrolu, čitljivost i dugoročno održavanje. Kod koji generiše AI može izgledati funkcionalno na prvi pogled, ali ga je često potrebno optimizovati za performanse, SEO i uređaje (Zhang & Lu, 2022). Jedan od tipičnih primjera je kada Copilot generiše formu sa više `<div>` elemenata bez semantičke svrhe, umjesto korišćenja `<form>`, `<label>` i `<input>` na ispravan način. Ovakav kod može djelovati funkcionalno, ali će imati problema sa screen reader alatima i biti lošije rangiran na Google pretragama.

Ručno kodiranje omogućava programeru da razmišlja o strukturi stranice, logičkoj hijerarhiji sadržaja, kao i o iskustvu krajnjeg korisnika. Na primjer, dizajner koji razvija pristupačnu stranicu za korisnike sa slabijim vidom pažljivo bira elemente i koristi **aria**-* attribute, a AI alati to uglavnom izostave. Takođe, edukativno je važno jer razvija razumijevanje načina na koji web funkcioniše. Studenti koji počinju sa HTML-om ručno nauče razliku između `<inline>` i `<block>` elemenata, semantiku tagova, i odnose roditelj-djete u DOM strukturi. AI može generisati, ali ne može objasniti zašto nešto funkcioniše ili ne funkcioniše.

U praksi, mnoge kompanije dozvoljavaju korišćenje AI alata samo za početnu fazu, dok se finalna verzija svakog sajta prolazi kroz ručnu provjeru. U jednoj anketi sprovedenoj među front-end inženjerima (Stack Overflow, 2023), više od 60% ispitanika je izjavilo da koristi AI kao pomoćni alat, ali da finalni kod uvijek pregleda ručno.

Zaključno, auto-generisani HTML štedi vrijeme, ali ručno pisan kod gradi znanje, donosi kvalitet i osigurava dugoročnu stabilnost.

DA LI HTML IZUMIRE? ARGUMENTI ZA I PROTIV

Polemika o budućnosti HTML-a u doba vještačke inteligencije sve je prisutnija u akademskim i tehnološkim krugovima. Ključno pitanje glasi: da li AI može potpuno zamijeniti potrebu za poznavanjem HTML jezika? Odgovori su podijeljeni, i argumenti se mogu svrstati u dvije osnovne grupe:

ZA:

- **AI alati zamjenjuju potrebu za učenjem HTML-a za jednostavne zadatke.** Korisnici sve češće koriste alate kao što su ChatGPT i Wix ADI da bi generisali HTML ne znajući njegovu sintaksu. Na primjer:

```
<label for="email">Email:</label>
<input type="email" id="email" name="email">
<button type="submit">Pošalji</button>
```

Ovaj kod može se automatski generisati unosom teksta „forma za email sa dugmetom za slanje“.

- **Sve više platformi omogućava vizuelno kreiranje bez koda.** Alati kao što su Webflow i Wix omogućavaju korisnicima da dizajniraju sajtove pomoću drag-and-drop interfejsa, dok HTML kod ostaje skriven u pozadini.
- **Brz razvoj UI/UX alata smanjuje potrebu za ručnim kodiranjem.** Dizajneri se više fokusiraju na korisnički doživljaj dok tehnički detalji ostaju domen AI sistema.

PROTIV:

- **HTML je i dalje osnova svega što se prikazuje u web pregledaču.** Bilo da ga piše čovjek ili mašina, browser mora da interpretira HTML kako bi prikazao sadržaj.
- **AI alati ne mogu zamijeniti znanje o semantici, pristupačnosti i optimizaciji.** Na primjer, AI može generisati `<div>` umjesto `<article>`, što umanjuje pristupačnost za screen reader korisnike.
- **Učenje HTML-a ostaje prvi korak u obrazovanju web programera.** To je temelj koji omogućava kasnije razumijevanje CSS-a, JavaScripta i naprednih tehnologija.

PODACI IZ PRAKSE

U anketi Stack Overflow-a iz 2023. godine, (Stack Overflow,2023), 71% front-end developera izjavilo je da redovno koristi AI alate za pomoć u kodiranju, ali čak 89% smatra da je poznavanje HTML-a i dalje „neophodno znanje“. Takođe, istraživanje firme Web Almanac pokazalo je da je 93% web stranica testiranih na pristupačnost imalo barem jednu HTML grešku povezanu s automatskim generisanjem koda. (Grafika 1)

Grafika 1: Broj programera koji koristi AI vs. onih koji pišu HTML ručno
Izvor: Stack Overflow, 2023

HTML se ne povlači iz upotrebe – naprotiv, postaje alat koji je „iza kulisâ“, ali jednako važan. Umjesto da ga ljudi direktno pišu, sve češće ga nadgledaju, prilagođavaju i optimizuju. U tom smislu, HTML ne izumire – on evoluirâ.

ZAKLJUČAK

Iako se tehnologije ubrzano razvijaju i AI alati postaju nezaobilazan dio svakodnevice, HTML ostaje ključna komponenta weba. On nije nestao, već je promijenio svoju ulogu. Više se ne mora ručno unositi svaki element, ali razumijevanje HTML-a i dalje je važno – kako za kreiranje sadržaja, tako i za njegovo prilagođavanje, optimizaciju i analizu.

Umjesto da ga pišemo liniju po liniju, sve više ga analiziramo, testiramo i optimizujemo. AI alati danas omogućavaju da se u par sekundi generiše stranica, ali ta stranica i dalje zavisi od kvaliteta HTML strukture. Programer više nije samo neko ko piše kod – on je urednik, validator, kritičar i arhitekta strukture.

Pitanje izumiranja HTML-a, zapravo, zaboravlja suštinu. Nije HTML taj koji izumire, već se mijenja način njegovog korišćenja. Kao što električne mašine nisu ukinule šivanje, već su ga ubrzale – tako ni AI nije ukinuo HTML, već je promijenio odnos čovjeka prema njemu. Na primjer, tim koji razvija web aplikaciju koristi AI da napravi prototip korisničkog interfejsa, ali zatim analizira svaki *section*, *nav*, *header* i *footer* kako bi osigurao semantičku tačnost i pristupačnost. Time se HTML ne samo koristi, već i razumije dublje nego ikada.

U obrazovanju, HTML ostaje ulazna tačka u svijet programiranja. Kao što pismenost ne podrazumijeva da svi postanu pjesnici, tako ni znanje HTML-a ne znači da svi moraju biti programeri – ali svi koji žele da razumiju digitalni svijet moraju poznavati njegov osnovni jezik.

Znanje HTML-a je kao digitalna pismenost – ne moraš znati svaku riječ, ali moraš razumjeti jezik. U vremenu kada AI piše umjesto nas, pravo razumijevanje jezika ostaje najjače oružje čovjeka.

LITERATURA:

- Berners-Lee, T. (1991). *The Original HTML Specification*. W3C. <https://www.w3.org/MarkUp/draft-ietf-iiir-html-01.txt>
- W3C (2023). *HTML Living Standard*. <https://html.spec.whatwg.org>
- Russell, S., & Norvig, P. (2020). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson Education. Str. 18–21, 129–140
- GitHub. (2024). *Copilot Documentation*. <https://docs.github.com/en/copilot>
- OpenAI. (2023). *Using ChatGPT to Generate HTML Code*. <https://openai.com/blog/chatgpt>
- Wix. (2024). *Wix ADI – Artificial Design Intelligence*. <https://www.wix.com/blog/2016/06/wix-adi-artificial-design-intelligence>
- Dvorsky, G. (2021). *Will AI Replace All Programmers?*. Futurism. <https://futurism.com/ai-replace-programmers>
- Stack Overflow. (2023). *Developer Survey Results*. <https://survey.stackoverflow.co/2023>
- Kittur, A., Smus, B., Khandelwal, R., & Kraut, R. E. (2011). *CrowdForge: Crowdsourcing complex work*. ACM UIST Proceedings.
- Zhang, Y., & Lu, Y. (2022). *The Role of Markup Languages in AI-driven UI Generation*. *Journal of Web Engineering*.

INTERNATIONAL TRADE OPERATIONS IN THE ERA OF MARKETING 6.0

Mirjana Milovanović¹ Svetlana Dušanić – Gačić²

Sažetak:

Rad istražuje ulogu marketinga u savremenom spoljnotrgovinskom poslovanju, s fokusom na eru Marketinga 6.0 (M 6.0). Biće prikazani ključni elementi izvoznog marketinga kroz 7P model, s naglaskom na digitalne tehnologije, prilagođavanje lokalnim tržištima i značaj personalizacije i inovacija. Analizom praktičnih primjera, posebno kineskog modela izvoza i digitalnih platformi, kao što je "Amazon", identifikuju se glavni izazovi i preporuke za uspjeh. Rad kombinuje teorijski okvir s aktuelnim trendovima digitalne globalizacije. Može se zaključiti da je strateški, fleksibilan i lokalno prilagođen marketinški pristup ključan za uspjeh na međunarodnim tržištima.

Ključne riječi: izvoz, međunarodni marketing, digitalizacija, tržište, strategija

Abstract:

The paper explores the role of marketing in contemporary foreign trade operations, with a focus on the era of Marketing 6.0 (M 6.0). Key elements of export marketing will be presented through the 7P model, with an emphasis on digital technologies, adaptation to local markets, and the importance of personalization and innovation. Through the analysis of practical examples, particularly the Chinese export model and digital platforms such as "Amazon," the main challenges and recommendations for success are identified. The paper combines a theoretical framework with current trends in digital globalization. It concludes that a strategic, flexible, and locally adapted marketing approach is essential for success in international markets.

Keywords: export, international marketing, digitalization, market, strategy

1 Assistant professor, Banja Luka College, mirjana.milovanovic@blc.edu.ba

2 Full professor, Banja Luka College, svetlanadg@blc.edu.ba

INTRODUCTION

The internationalization of business has become an imperative for modern enterprises in the era of digital transformation and global competition. Marketing has long served as a strategic mechanism for positioning, differentiation, and building trust in international markets. The era of Marketing 6.0 (M 6.0), characterized by empathy, technology, and sustainability, is redefining the relationship between brands and consumers (Milovanović & Novaković, 2025). Particularly within the context of foreign trade operations, marketing must integrate local expectations, cultural norms, and technological innovations. This paper analyzes the role of marketing in export processes, with a focus on the 7P model, digital channels, and strategies employed by leading firms such as “Amazon”, “Alibaba”, etc. Drawing on available literature and real-world examples, the study demonstrates how marketing remains a critical factor for achieving sustainable and scalable export growth.

MARKETING 6.0 AND THE THEORETICAL FRAMEWORK

Marketing in Foreign Trade Operations occupies a central role in the modern economy, as it enables enterprises to respond to the challenges of the global marketplace. Through well-structured marketing planning, companies can more effectively explore target markets, adapt their offerings, and gain competitive advantage. A successful entry into international markets requires a strategy encompassing all elements of the marketing mix, as well as a sound understanding of local legal frameworks and cultural dynamics (Wang, 2024). The key components of export marketing include the classical 4Ps: product, price, promotion, and distribution. Products often need to be adapted to local preferences, standards, and regulations. Pricing strategies must consider additional export-related costs, such as transportation, customs duties, and insurance (Amazon, n.d.). Promotional efforts should be localized to increase the likelihood of product acceptance, while distribution depends on the choice of partners and the logistics infrastructure, directly influencing the speed and quality of delivery (American Express, n.d.).

The concept of M 6.0, as defined by Kotler, marks a new era where empathy, sustainability, and technology form the core pillars. Unlike previous stages, M 6.0 does not focus solely on profitability but emphasizes purpose, community engagement, and digital consumer experience (Milovanović & Novaković, 2025). This paradigm is particularly significant in the context of international business, where companies must combine technological advancements with cultural sensitivity. By leveraging tools such as artificial intelligence, data analytics, and automation, brands today engage with consumers in real time, delivering personalized and scalable interactions. This appro-

ach facilitates not only more successful product placement but also the development of long-term trust and loyalty. According to Milovanović and Novaković (2025), key Characteristics of Marketing 6.0 Include:

- A strategic shift from omnichannel marketing to *metamarketing*, emphasizing deeper integration and contextualization across both physical and virtual environments.
- Adaptation to the preferences and behavioral patterns of Generation Z and Generation Alpha, both of whom navigate seamlessly between physical and digital realms. An emerging focus is also placed on understanding the upcoming Generation Beta.
- The use of personalization, gamification, AR/VR integration, and influencer marketing to create interactive and engaging consumer experiences.
- Continued application of foundational technologies from Marketing 5.0, such as Big Data, Blockchain, and the Internet of Things (IoT).

Digital tools have transformed export operations by enabling businesses of all sizes to access foreign markets. E-commerce removes physical barriers and provides platforms for direct communication with consumers. Platforms like “Amazon Global Selling” empower small manufacturers to efficiently manage international orders and logistics (Amazon, n.d.). The use of digital marketing - including SEO, social media, and email campaigns - enables targeted advertising and customized offerings (Aftrade, n.d.).

Positioning a product in the minds of foreign consumers requires strategic decision-making - whether the product will stand out based on price, quality, or unique functionalities. Branding plays a critical role in enhancing recognition and customer loyalty. Differentiation becomes essential in saturated markets where consumers are exposed to a multitude of similar offerings (Wang, 2024).

Culture has a profound impact on how products are perceived, valued, and purchased. Local differences in language, customs, and communication styles require meticulous localization of promotional materials (Milovanović, Dušanić-Gačić, & Novaković, 2024). Adjusting product names, colors, and symbols can significantly enhance market acceptance. Marketing campaigns that disregard cultural nuances often face resistance (American Express, n.d.). One of the most significant challenges in export marketing is compliance with the legal regulations of importing countries. Additionally, logistical factors such as transport availability, warehousing, and insurance can greatly affect export efficiency. Planning must also account for potential disruptions, such as pandemic-related delays or geopolitical restrictions (Wang, 2024).

The 7P marketing mix in export business

The case of Chinese enterprises in the field of foreign trade illustrates a gradual shift from passive export strategies to active global engagement. Chinese firms are increasingly investing in branding, distribution networks, and local warehousing facilities across Europe and Asia in order to enhance their competitiveness (Wang, 2024). While online sales and maritime transport continue to dominate, there is a growing recognition of the need to diversify distribution channels and integrate both online and offline promotional strategies. **Table 1. illustrates the application of marketing mix elements in the context of export operations, with a focus on strategy adaptation to the demands of international markets.** Each of the seven elements of the marketing mix (commonly referred to as the 7Ps) is tailored to the specific characteristics of foreign markets, taking into account cultural, legal, logistical, and consumer-related factors within the target environment

Element	Application in Export
Product	Adaptation of the product to local tastes, regulations, and packaging standards.
Price	Pricing adjusted to include additional costs (transportation, customs duties, distribution).
Promotion	Localized campaigns, language adaptation, and cultural context alignment.
Place	Selection of channels – direct sales, distributors, and online platforms
People	Local personnel serving as a bridge between the culture and the company.
Process	Standardized export flows and logistics processes
Physical Evidence	High-quality packaging, local design elements, and brand presence

Table 1. *Application of the marketing mix elements (7P) in export context*
Source: *Author’s interpretation based on literature (Kotler & Keller, n.d.; American Express, n.d.)*

Examples of companies and international marketing strategies

To better illustrate the practical relevance of theoretical models, the following section analyzes international marketing strategies employed by leading global companies. “Amazon”, as a symbol of digital export in the West, leverages all the advantages of e-commerce, analytics, and localization to reach customers worldwide. Its “Amazon Global Selling” initiative enables small manufacturers to utilize the “FBA” (Fulfillment by Amazon) in-

frastructure and scale their operations without physical presence in the target markets.

On the other hand, Chinese companies such as “Alibaba” and “Shein” have demonstrated exceptional agility by combining digital marketing, local partnerships, and mass production. “Shein”, in particular, applies Big Data and artificial intelligence to rapidly respond to fashion trends in real time. “Tesla” serves as a strong example of product adaptation, producing electric vehicles in China that comply with local regulations and align with consumer preferences.

The following table 2 presents various export strategies implemented by global firms such as “Amazon”, “Alibaba”, “Shein”, and “Tesla”, with a focus on digitalization, localization, and technological innovation. Each company applies distinct approaches aligned with its industry and target market, such as local manufacturing, e-commerce platforms, or real-time data analysis.

Com-pany	Strategy	Specific Features
Amazon	Digital export via plat-form	Content localization, FBA logistics, SEO, targeted advertising
Alibaba	B2B and B2C e-commer-ce	Platform connecting global buyers and su-ppliers
Shein	Fast fashion powered by AI analysis	Real-time analytics, rapid trend adaptation
Tesla	Local production and adaptation	Manufacturing for the Chinese market, local regulatory compliance, customized design

Table 2. *Export strategies implemented by global companies*

Source: *Author’s analysis based on publicly available data and information from the official websites of “Amazon”, “Shein”, “Tesla”, and “Alibaba”.*

Technologies and innovations in international marketing

Technologies and innovations play a pivotal role in modern export marketing, especially in the era of M 6.0. The use of digital tools enables companies to personalize content, track analytics, adjust pricing, and automate communication with consumers (Milovanović & Novaković, 2025). E-commerce has empowered businesses of all sizes to access global markets without a physical presence. Tools such as SEO, e-mail marketing, social media, and platforms like “Amazon Global Selling” have become cornerstones of contemporary export practices.

The following section outlines the roles of modern digital tools in the context of international marketing and export. Through functions such as

personalized communication, analytics, and customer relationship management, tools like SEO, social media, and CRM systems contribute to enhanced visibility, localized promotion, and strategic optimization in global markets (Table 3)

Tool	Function	Impact on International Trade
SEO (Search Engine Optimization)	Increases visibility in search engines	Facilitates discovery of products and companies in the global marketplace
E-mail Marketing	Direct personalized communication	Enhances customer loyalty and conversion across different cultural contexts
Social Media	Campaigns and consumer interaction	Enables localized promotion and direct feedback from international audiences
CRM Systems	Customer relationship management	Supports tracking of customer experience and satisfaction
Analytics (e.g., Google Analytics, Meta Suite)	Tracks consumer behavior	Enables strategy optimization based on real-time and data-driven insights

Table 3. *Roles of Modern Digital Tools in the Context of International Marketing and Export*

Source: *Author’s analysis based on available marketing tools and best practices*

CONCLUSION

The analysis confirms that marketing is a strategic and core function of export activity under the age of globalization and digitalization. The concept of Marketing 6.0, with its emphasis on empathy, technology, and sustainability, repositions the relationship of brands with consumers across borders. In foreign trade, marketing must be sensitive to the subtleties of foreign markets, with consideration of legal, cultural, and logistical aspects. The outdated 4P model has evolved into the 7P framework, which offers a more integrated approach toward the formulation of export strategy. All the 7P factors (product, price, promotion, place, people, process, and physical evidence) must be localized to win the host environment. Digitalization has revolutionized the organization and growth of export activities of firms. Online websites such as “Amazon” and “Alibaba” transcend geographical boundaries and make global reach possible with digital infrastructure. Methods such as search engine optimization, social media, email marketing, and CRM software make the firms visible, engage with consumers, and retain

customers. Real-time analytics and AI allow firms such as “Shein” and “Tesla” to respond instantly to consumer behavior and make the respective product alterations. “Alibaba”, “Amazon”, “Shein”, and “Tesla” case studies indicate the importance of aligning international marketing strategies with sector-specific dynamics and regional expectations. These companies demonstrate that global competitiveness is increasingly founded on digital competences, localized branding, and operational agility. Use of the “FBA” model, localized production, and AI-driven adaptation of fashion trends are some of the most important innovations of export marketing. Cultural sensitivity remains equally important for campaign success and acceptance abroad. Finally, compliance with the regulations and smooth logistics contribute significantly toward maintaining the export flow. Marketing is not just a communications function but also a structural pillar for sustainable and scalable global business. The future of international marketing will be increasingly shaped by advances in automation, predictive analytics, and cross-cultural marketing intelligence.

LITERATURE

- Keegan, W. J., & Green, M. C. (2001). *Global Marketing Management* (7th Ed.) Hoboken NJ: Pearson College Div
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2023). *Marketing 6.0: The Future is Immersive*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Milovanović, M., i Novaković, V. (2025). *Upravljanje preduzetničkim poduhvatom: savremeni pristupi marketinga* (naučna monografija). Banja Luka: Univerzitet Apeiron (190). ISBN 978-99976-87-46-3
- Milovanović, M., Dušanić-Gačić, S., & Novaković, V. (2024, September 20). *Marketing Through the Prism of Time: Traditional, Digital and AI – What's Next?*. In MES 2024: 10th International Scientific Conference Media and Economy. Bosnia and Herzegovina, Banja Luka (193-201). Higher Education Institution Banja Luka College, Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina. UDK 339.138:004.8, <https://doi.org/10.7251/BL-CZR0723193M>
- Morgan, N.A., Katsikeas, C.S. & Vorhies, D.W. (2012). Export marketing strategy implementation, export marketing capabilities, and export venture performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40, 271–289 <https://doi.org/10.1007/s11747-011-0275-0>
- Wang, Z. (2024). The Road of International Marketing of Foreign Trade Enterprises. *Financial Engineering and Risk Management*, 7(2), 131–138. Canada: Clausius Scientific Press. https://www.clausiuspress.com/assets/default/article/2024/05/04/article_1714809039.pdf
- Afrtrade. (n.d.). The role of digital marketing in boosting international trade. LinkedIn. Retrieved March 31, 2025, from <https://www.linkedin.com/pulse/role-digital-marketing-boosting-international-trade-afrtrade>
- Amazon. (n.d.). Export marketing: Meaning, plan, and strategies. Amazon Global Selling. Retrieved March 31, 2025, from <https://sell.amazon.in/grow-your-business/amazon-global-selling/blogs/export-marketing>

American Express. (n.d.). International trade: 7 key strategies for your business. American Express Business Trends and Insights. Retrieved March 31, 2025, from <https://www.americanexpress.com/en-us/business/trends-and-insights/articles/international-trade--7-key-strategies-for-your-business/>

Shein. (n.d.). *About Us*. Retrieved March 31, 2025, from <https://www.shein.com/About-Us-a-117.html>

Tesla, Inc. (n.d.). *Tesla China*. Retrieved March 31, 2025, from <https://www.tesla.cn/en>

ALTERNATIVNI NAČINI ISHRANE

Jovo Savanović¹, Ognjen Dragojević²

Sažetak

Način ishrane ljudi zavisi od mnogih faktora kao što su prehrambeni izvori i dostupnost određenih namirnica, finansijske mogućnosti, apetit, starost, pol, vrsta posla i dr. Poslednjih godina među ljudima vlada sve veće interesovanje za alternativne načine ishrane u kojima su određeni hranljivi sastojci zamijenjeni ili potpuno isključeni iz ishrane. Neki alternativni načini ishrane su najčešće povezani sa raznim shvatanjima i zasnovani na tradiciji, umjesto na naučnim saznanjima. Osim toga, mogu biti povezani sa različitim ubjeđenjima i poslovnim interesima, a ponekad i sa strahom od bolesti. Najznačajniji oblici alternativnih načina ishrane su makrobiotika, vegetarijanska ishrana i sirova hrana. Budući da su ovi načini ishrane sve zastupljeniji u ishrani stanovništva, postavlja se pitanje koje su nutritivne vrijednosti i potencijalne zdravstvene koristi vegetarijanske, makrobiotičke i sirove ishrane i postoje li značajni zdravstveni rizici povezani sa dugoročnim pridržavanjem ovih režima ishrane. Takođe, potrebno je razmotriti koji su ključni filozofski i etički aspekti koji oblikuju ove načine ishrane i u kojoj mjeri su alternativni načini ishrane održivi u kontekstu globalne prehrambene industrije. Imajući u vidu navedenu problematiku, cilj ovog rada je analizirati naučne dokaze koji se odnose na nutritivne karakteristike, zdravstvene efekte i potencijalne rizike alternativnih načina ishrane, uz uvažavanje filozofskih i etičkih aspekata koji prate ove prehrambene sisteme.

Ključne riječi: alternativna ishrana, vegetarijanska ishrana, makrobiotika, sirova hrana

Abstract

Human diet depends on many factors such as food sources and the availability of certain foods, financial possibilities, appetite, age, gender, type of work, etc. In recent years, there has been a growing interest among people in alternative ways of diet, in which certain nutrients are replaced or completely excluded from the diet. Some alternative ways of diet are most often asso-

1 Docent, Visoka škola „Banja Luka College“, jovo.savanovic@blc.edu.ba

2 Student, Visoka škola „Banja Luka College“

ciated with various beliefs and based on tradition, instead of scientific knowledge. In addition, they can be associated with different beliefs and business interests, and sometimes with the fear of illness. The most important forms of alternative diets are macrobiotics, vegetarian diet and raw food. Since these diets are increasingly present in the diet of the population, the question arises as to what are the nutritional values and potential health benefits of vegetarian, macrobiotic and raw food and whether there are significant health risks associated with long-term adherence to these diets. Also, it is necessary to consider what are the key philosophical and ethical aspects that shape these ways of diet and to what extent alternative ways of diet are sustainable in the context of the global food industry. Bearing in mind the aforementioned problem, the aim of this work is to analyze the scientific evidence related to the nutritional characteristics, health effects and potential risks of alternative ways of diet, while respecting the philosophical and ethical aspects that follow these food systems.

Keywords: *alternative diet, vegetarian diet, macrobiotics, raw food*

UVOD

Savremena naučna istraživanja pružaju različite perspektive o efektima alternativnih režima ishrane, ali ponekad postoji nesklad između popularnih uvjerenja i stvarnih naučnih dokaza. Postavlja se pitanje u kojoj mjeri su alternativni načini ishrane, kao što su vegetarijanska ishrana, makrobiotika i sirova hrana nutritivno adekvatni i kako utiču na zdravlje pojedinca. Jedna od ključnih karakteristika alternativnih načina ishrane je fokus na cjelovite namirnice, bogate vlaknima, vitaminima i antioksidansima, što može poboljšati probavu, podići nivo energije i doprinijeti ukupnom blagostanju organizma. Alternativni pristupi obično isključuju prerađene proizvode i rafinirane šećere, što dodatno doprinosi njihovom pozitivnom uticaju na zdravlje.

Alternativni načini ishrane imaju brojne potencijalne koristi, ali zahtijevaju edukaciju i odgovoran pristup u planiranju. Uravnoteženost, raznovrsnost i prilagođavanje individualnim potrebama ključni su za uspješno prakticiranje ovih oblika ishrane, kako bi se obezbijedilo dugoročno zdravlje i vitalnost. Mnogi ljudi se sve više udaljavaju od uobičajenih navika u ishrani i više pažnje posvećuju alternativnim obrascima ishrane, u nadi da će učiniti dobrobit za svoje zdravlje. Međutim, eliminisanje određene hrane ili namirnice iz ishrane može uticati na uklanjanje ključnih hranjivih sastojaka koji su neophodni za normalan rast, razvoj i funkcionisanje ljudskog organizma. Usljed nedostatka nekih sastojaka, pojedini obrasci ishrane mogu zahtijevati i posebne suplemente.

Cilj ovog rada je analizirati naučne dokaze koji se odnose na nutritivne karakteristike, zdravstvene efekte i potencijalne rizike alternativnih načina

ishrane, uz uvažavanje filozofskih i etičkih aspekata koji prate ove prehrambene sisteme.

OBLICI ALTERNATIVNIH NAČINA ISHRANE

Vegetarijanska ishrana

Vegetarijanska ishrana je način ishrane koji podrazumijeva izbacivanje mesa, ribe i drugih proizvoda životinjskog porijekla iz svakodnevne ishrane, a fokusira se na namirnice biljnog porijekla, kao što su povrće, voće, žitarice, mahunarke, orašasti plodovi i sjemenke. U osnovi ovog načina ishrane nalazi se ideja o postizanju zdravlja, zaštiti životinja i očuvanju prirodnih resursa, što je sve češći motiv u savremenom društvu koje teži održivijim životnim stilovima (Živković, 2000).

Vegetarijanska ishrana predstavlja održiv i zdrav način života koji ima mnoge potencijalne prednosti, kako za ljudsko zdravlje tako i za životnu sredinu. Ključ uspjeha u vegetarijanskoj ishrani leži u pravilnom planiranju obroka kako bi se zadovoljile sve nutritivne potrebe organizma. Uz odgovarajuću pažnju na balans hranjivih materija, vegetarijanstvo može da bude kompletan, uravnotežen i zdrav način ishrane, pružajući prednosti na ličnom, društvenom i globalnom nivou.

Osnovne karakteristike vegetarijanske ishrane

Vegetarijanstvo obuhvata širok spektar prehrambenih praksi koje su bazirane na biljnim proizvodima, ali su generalno usmjerene ka eliminisanju mesa iz ishrane. Zasniva se na unosu svježih i minimalno obrađenih namirnica koje su bogate vlaknima, vitaminima, mineralima i antioksidansima, a sa smanjenim unosom zasićenih masti. Ishrana bazirana na biljkama može značajno doprinijeti zdravlju srca, smanjenju nivoa holesterola i krvnog pritiska, kao i smanjenju rizika od pojave dijabetesa tipa 2 i određenih oblika karcinoma (Orlich i sar., 2013; Key i sar., 2006; Antonovici i Turliuc, 2020; Agnoli i sar., 2023).

Filozofija i etika vegetarijanstva

Mnogo vegetarijanaca se odlučuje na ovaj način ishrane zbog etičkih razloga, odnosno želje za smanjenjem patnje životinja i zaštitom njihovih prava. Etički pristup podrazumijeva uvjerenje da životinje imaju pravo na život i da je iskorištavanje životinja radi hrane nepotrebno, naročito u modernom društvu gdje su alternative lako dostupne (Apostol i sar., 2013; Ruby, 2012). Pored etičkih razloga, prisutni su i ekološki argumenti jer uzgoj životinja doprinosi emisiji gasova sa efektom staklene bašte, potrošnji velikih količina vode i zauzimanju obradivih površina koje bi mogle da budu kori-

štene za proizvodnju hrane na biljnim osnovama (Živković, 2000). Osim zdravstvenih aspekata, Poore i Nemecek (2018) analiziraju ekološke posljedice alternativne ishrane, ukazujući na smanjenje ekološkog otiska prelaskom na biljnu ishranu. Ovi podaci pružaju osnovu za diskusiju o održivosti i ekološkim koristima ovih prehrambenih praksi. Lindeman i Sirelius (2001) ukazuju na povezanost vegetarijanstva sa etikom nenasilja i harmonije sa prirodom. Ova analiza će omogućiti razumijevanje moralnih i kulturnih faktora koji utiču na prihvatanje alternativnih režima ishrane.

Nutritivna vrijednost vegetarijanske ishrane

Vegetarijanska ishrana može biti veoma bogata hranjivim materijama. Povrće, voće, orašasti plodovi, mahunarke i integralne žitarice obezbjeđuju vlakna, vitamine A, C, E, kao i razne antioksidanse koji pomažu u očuvanju zdravlja ćelija i tkiva. Nutricionisti ističu da je ključ u dobro izbalansiranoj ishrani koja omogućava unos svih neophodnih hranjivih materija. Poseban akcenat u vegetarijanskoj ishrani stavlja se na unos proteina, gvožđa, kalcijuma, vitamina B12 i omega-3 masnih kiselina, jer su to hranjive materije koje se prirodno nalaze u mesu i drugim proizvodima životinjskog porijekla. Jedna od najčešćih zabluda jeste da vegetarijanci ne mogu unijeti dovoljno proteina. Međutim, visokoproteinske biljne namirnice kao što su mahunarke (sočivo, pasulj, leblebija), orašasti plodovi, sjemenke i proizvodi od soje (tofu, tempeh) pružaju potrebne proteine (Živković, 2000).

Gvožđe iz biljaka (ne-hemijsko gvožđe) se apsorbuje u manjoj mjeri od gvožđa iz mesa, ali unos vitamina C može značajno poboljšati apsorpciju gvožđa iz biljaka. Namirnice poput špinata, brokulija, susama i mahunarki bogate su gvožđem. Biljni izvori kalcijuma uključuju zeleno lisnato povrće, orašaste plodove i proizvode od soje, dok je vitamin D prisutan u određenim biljnim proizvodima, mada mnogi vegetarijanci koriste dodatke ishrani ili izlaganje suncu kao izvor vitamina D.

Vitamin B12 se prirodno nalazi u proizvodima životinjskog porijekla, pa vegetarijanci često koriste suplemente ili namirnice obogaćene ovim vitaminom, kako bi izbjegli njegov nedostatak. Omega-3 masne kiseline, koje su važne za zdravlje srca i mozga, prisutne su u orasima, sjemenima lana i chia sjemenima, što predstavlja adekvatnu alternativu ribljem ulju.

Craig (2009) i Clarys i sar. (2014) istakli su da pravilno balansirana vegetarijanska ishrana može zadovoljiti nutritivne potrebe organizma, ali su takođe naglasili neophodnost dodatnog unosa određenih mikronutrijenata. Ova komparacija omogućava formiranje teorijske osnove za dalju analizu. Sa druge strane, Orlich i sar. (2013) su pokazali da vegetarijanska ishrana može smanjiti rizik od kardiovaskularnih oboljenja, dijabetesa tipa 2 i određenih vrsta karcinoma, što potvrđuje njen pozitivan uticaj na zdravlje.

Istraživanja poput one koju su sproveli Orlich i sar. (2013) pokazuju da vegetarijanci imaju niže stope određenih hroničnih oboljenja, dok Waldmann i sar. (2003) naglašava potrebu za dodacima ishrani kod osoba koje praktikuju sirovu ishranu. Na osnovu ovih podataka mogu se izvesti kvantitativni zaključci o uticaju alternativne ishrane na zdravlje.

Prednosti i potencijalne mane vegetarijanske ishrane

Prednosti vegetarijanske ishrane uključuju niži rizik od gojaznosti, smanjenje nivoa holesterola, bolje zdravlje digestivnog trakta zahvaljujući visokom unosu vlakana, kao i smanjenje rizika od pojave dijabetesa i određenih oblika kancera. Takođe, vegetarijanska ishrana doprinosi očuvanju životne sredine kroz smanjenje emisije štetnih gasova i potrošnje prirodnih resursa.

Mane mogu nastati ako ishrana nije dobro uravnotežena. Na primjer, nedostatak ključnih vitamina i minerala može dovesti do problema poput anemije (zbog nedostatka gvožđa ili vitamina B12) ili slabijih kostiju (zbog nedostatka kalcijuma i vitamina D). Zbog toga se preporučuje da vegetarijanci, posebno oni sa restriktivnijim dijetama, konsultuju nutricionistu kako bi obezbjedili unos svih potrebnih nutrijenata (Živković, 2000).

Mogući neželjeni efekti ovakve ishrane su:

- teško svarljiva hrana (suviše biljnih vlakana), što može stvoriti probleme sa varenjem, posebno kod pacijenata kod kojih je bolest zahvatila digestivni trakt;
- moguć težak nedostatak vitamina (B12, D), kalcijuma i gvožđa i
- gubitak tjelesne mase (Ranković, 2011).

Makrobiotika

Ocem savremene makrobiotike smatra se George Ohsawa koji je u XX vijeku započeo proučavanje različitih sistema poboljšanja zdravlja. Prema njegovim shvatanjima makrobiotika nije ni vegetarijanska, ni samo ishrana mesom, ona ne negira, niti uzdiže samo jednu vrstu namirnica. Njen cilj je da se cijeni ambijent koji okružuje čovjeka i sa kojim živi u harmoniji. Makrobiotika je stil života koji podrazumijeva ravnotežu između biološkog, mentalno-emosivnog i duhovnog zdravlja čovjeka, a sve to u skladu sa prirodnom sredinom i prirodnim zakonima (Milankov, 2013).

Osnovni makrobiotički princip se zasniva na komplementarnom jedinstvu dvije suprotne sile koje se nazivaju drevnim terminima jin i jang. Ove sile ili energije sadržane su u svemu postojećem i njihovom aktivnošću se odvijaju svi procesi. Putem hrane koju uzima čovjek uspostavlja komunikaciju sa opštim poretom. Stoga ovaj harmoničan odnos između ove dvije sile u hrani određuje harmonično funkcionisanje organizma i prilagođavanje

promjenama sredine. Da bi ishrana bila zdrava mora biti uravnoteženo unošenje jin i jang elemenata u organizam (Ranković, 2011).

Makrobiotika predstavlja holistički pristup koji povezuje ishranu, zdravlje i životnu filozofiju u jedan integrisan sistem. Kroz uravnotežen unos integralnih žitarica, povrća, mahunarki i fermentisanih namirnica, makrobiotika može doprinijeti optimalnom zdravlju i energetsom balansu. Iako ovaj način ishrane zahtjeva posvećenost i prilagođavanje, mnogi koji praktikuju makrobiotiku vjeruju da ona može doprinijeti dugovječnosti, vitalnosti i harmoničnom životu u skladu sa prirodom.

Ključna razlika između makrobiotike i savremene dietetike jeste što su zasnovane na različitim principima. Savremena medicina ima analitički pristup ishrani. On se zasniva na mjerenju energetske i nutritivne sastava hrane i usaglašavanju ishrane sa nutritivnim potrebama čovjeka. Hrana se bira i klasifikuje prema energetsom sastavu i sastavu pojedinih sastojaka kao što su: proteini, ugljeni hidrati, masti, mineralne materije i vitamini. Makrobiotika je alternativni način ishrane koji se razlikuje od konvencionalnog i sve više nalazi primjenu. Sam naziv makrobiotika potiče od grčkih riječi *macro* što znači velik i *biotic* što znači vitalnost, tehnika podmlađivanja. Odatle proizilazi da bi makrobiotičkom ishranom trebalo da se postigne dug i zdrav život (Ranković, 2011).

Makrobiotika podrazumijeva način života u kome je ishrana jednostavna i uravnotežena i koja kao takva obezbjeđuje dobro zdravlje i dug život. Još u staroj Kini kulinarsko umijeće je smatrano mističnim običajem medicine. Razlika između hrane i lijeka je bila neznatna i dobro se znalo koje namirnice iz svakodnevne ishrane mogu da jačaju određene organe, pa čak i da liječe neke bolesti.

Makrobiotika je holistički pristup ishrani i životnom stilu koji se temelji na načelima ravnoteže, prirodnog toka energije i povezanosti sa prirodom. Ovaj sistem obuhvata ne samo način ishrane, već i cjelokupan pristup životu sa ciljem postizanja fizičke, mentalne i duhovne ravnoteže. Osnove makrobiotičke filozofije razvili su George Ohsawa i Michio Kushi, koji su prilagodili drevne istočnjačke principe za moderne potrebe (Miroslavljev, 2002). Makrobiotička ishrana se razvila mnogo prije nego što je analitičkim metodama bilo moguće odrediti hemijski sastav hrane. U njenu osnovu su ugrađena dva principa:

- filozofski i
- iskustveni.

Osnovni principi makrobiotike

Makrobiotika se zasniva na ideji da hrana može imati suštinski uticaj na zdravlje i energiju osobe. U centru ove filozofije su koncepti jin i jang, koji predstavljaju suprotne, ali komplementarne sile koje treba da budu u ravnoteži za optimalno zdravlje. Jin označava hladne, lagane i ekspanzivne karakteristike, dok jang označava tople, teške i kontrakcione karakteristike. Ravnoteža između ova dva principa postiže se izborom i pripremom hrane u skladu sa godišnjim dobima, klimom i individualnim potrebama (Miroslavljev, 2002).

Primjenjen je istočnjački filozofski princip o ravnoteži dvije komplementarne i suprotne sile jin i janga. Makrobiotička ishrana nastoji da obezbijedi energetske ravnoteže hrane u pogledu sadržaja energije jin i janga. To se postiže prvo odgovarajućom selekcijom namirnica za ishranu. Zatim se pažnja usmjerava na međusobne odnose između pojedinih namirnica u obroku i na način pripreme obroka. Kada se zadovolje svi pomenuti kriterijumi smatra se da su svi potrebni sastojci hrane pravilno uključeni. Kada se hemijski analizira, pravilno izabran i dobro pripremljen makrobiotički obrok, vidjeće se da je nutritivno kompletan iako nije vođeno računa o kalorijama u hemijskom sastavu već o energetskim jin-jang karakteristikama. Mogući neželjeni efekti ovog načina ishrane su opasnost od teškog nedostatka vitamina B12, vitamina D, cinka, kalcijuma, gvožđa i dugotrajno i otežano varenje (Ranković, 2011).

Makrobiotički izabrana i uravnotežena hrana može se jesti u neograničenoj količini i pritom neće izazvati gojaznost što predstavlja neostvareni san svake savremene dijetetike. Savremena dijetetika ne poznaje drugu vrstu energije hrane osim kalorija, a hranu razvrstava prema hemijskom sastavu. Najveći praktični problem je kako ljudima ograničiti broj kalorija koje unose u organizam, odnosno kako da budu siti, a da ne budu gojazni - problem sa kalorijama i regulacijom osjećaja sitosti i gladi.

Osnovne karakteristike makrobiotičke ishrane

Makrobiotička ishrana se fokusira na konzumiranje integralnih žitarica, povrća, mahunarki i fermentisanih namirnica, a akcenat je na minimalno obrađenim, svježim i organskim sastojcima. Pri izboru namirnica i obroka, makrobiotika preferira lokalne sezonske proizvode koji su prilagođeni trenutnom klimatskom okruženju, jer se vjeruje da oni pružaju najbolje nutritivne vrijednosti i energetske ravnoteže (Miroslavljev, 2002).

Makrobiotička ishrana često sadrži sljedeće grupe namirnica:

- integralne žitarice - pirinač, ječam, proso, ovas, heljda i drugi;
- povrće - posebno zeleno lisnato povrće, korijenasto povrće i povrće kao što su kupus, brokoli i šargarepa;

- mahunarke - pasulj, leblebija, sočivo, kao i proizvodi od soje kao što su tofu i miso;
- fermentisani proizvodi - miso, tamari, soja sos, kiseli kupus i druge fermentisane namirnice koje podržavaju probavni sistem i
- morske alge - kao dodatni izvor minerala i mikronutrijenata, uključujući nori, kombu i hijiki.

Šećer, meso, mliječni proizvodi, rafinisane žitarice i vještački dodaci izbjegavaju se u makrobiotičkoj ishrani jer se smatra da oni narušavaju prirodnu ravnotežu tijela i uma.

Načini pripreme i kombinacija namirnica

Makrobiotika pridaje poseban značaj načinu pripreme hrane. Kuhanje na pari, pečenje, kuvanje i fermentacija su uobičajene metode koje pomažu u očuvanju hranjivih vrijednosti namirnica, ali i u postizanju energetskog balansa.

Energetski pristup ishrani

U makrobiotici, hrana se ne razmatra samo kroz kalorijsku i nutritivnu vrijednost, već i kroz njen energetski učinak na organizam. Na primjer, korijenasto povrće poput šargarepe i repe smatra se jang hranom jer raste prema dolje, dok se voće, koje raste prema gore, smatra jin hranom. Kombinovanjem jin i jang namirnica, prema principima makrobiotike, pojedinac može postići uravnoteženiji život i bolje zdravlje (Miroslavlj, 2002).

Uloga makrobiotike u zdravlju

Makrobiotika se često povezuje sa preventivnim zdravljem, a sljedbenici ovog pristupa vjeruju da pravilna ishrana može pomoći u sprječavanju mnogih bolesti i očuvanju vitalnosti. Zbog visokog sadržaja vlakana, vitamina i minerala iz integralnih žitarica, povrća i mahunarki, makrobiotička ishrana može pozitivno uticati na zdravlje srca, smanjiti rizik od raka i pomoći u održavanju optimalne tjelesne težine.

Hrana bogata biljnim vlaknima može doprinijeti zdravlju digestivnog sistema, dok fermentisani proizvodi kao što su miso i kiseli kupus pružaju korisne probiotike koji podržavaju crijevnju floru. Takođe, odsustvo rafinisanih šećera i prerađene hrane može pomoći u regulaciji nivoa šećera u krvi i smanjenju upalnih procesa u organizmu.

Filozofski aspekti makrobiotike

Makrobiotika nije samo način ishrane, već i filozofija koja se temelji na principima harmonije i ravnoteže u svakodnevnom životu. Učenja makro-

biotike sugerišu da se na život treba gledati kao na neprekidan proces balansiranja sa prirodom, što uključuje izbor hrane, odnose sa drugim ljudima i cjelokupan stil života. Sljedbenici makrobiotike vjeruju da način ishrane može uticati na emocionalno stanje, mentalnu jasnoću i duhovni razvoj. Na primjer, ljudi koji praktikuju makrobiotiku često teže ka smirenom i uravnoteženom životu, izbjegavajući stresne situacije, agresivne emocije i pretjeranu stimulaciju. Naglašava se važnost postizanja unutrašnje harmonije, koju prati prirodni ritam ishrane i života, u skladu sa sezonskim promjenama i prirodnim okruženjem (Miroslavljević, 2002). Vegetarijanstvo i makrobiotika često se temelje na etičkim principima nenasilja i harmonije sa prirodom (Lindeman & Sirelius, 2001). Makrobiotika osim što ima filozofsku osnovu u ravnoteži energije, nailazi i na kritike zbog potencijalnih nutritivnih deficita (Poore i Nemecek, 2018). Ove interpretacije pružile bi dublji uvid u percepciju i prihvatanje alternativnih oblika ishrane u savremenom društvu.

Kritike i izazovi makrobiotike

Iako makrobiotika ima mnoge sljedbenike i dokazane prednosti, postoje i određene kritike i izazovi. Neki nutricionisti upozoravaju da makrobiotička ishrana može dovesti do nedostatka određenih hranjivih materija, posebno vitamina B12, kalcijuma i proteina, jer se namirnice životinjskog porijekla ne konzumiraju ili su značajno ograničene. Pored toga, strogi principi makrobiotičke ishrane mogu biti izazovni za ljude koji nemaju dovoljno vremena ili resursa za pripremu složenih obroka. Mnogi stručnjaci preporučuju balansirani pristup makrobiotici, gdje bi osoba pratila osnovne principe ali uz određenu fleksibilnost, posebno kada je u pitanju unos neophodnih vitamina i minerala.

SIROVA HRANA

Sirova hrana, ili „raw food“, podrazumijeva ishranu koja se sastoji od svježih, minimalno obrađenih namirnica koje se ne kuvaju niti izlažu temperaturi višoj od 42°C. Osnovna ideja iza sirove hrane je očuvanje prirodnih enzima, vitamina, minerala i drugih hranjivih materija koje se smatraju ključnim za zdravlje i vitalnost. Ovaj način ishrane sve je popularniji zbog vjerovanja da doprinosi detoksikaciji tijela, poboljšava probavu i doprinosi većem nivou energije (Paunović-Banković, 2005).

Iako ima mnoge prednosti, uključujući poboljšanje probave, povećanje energije i podršku imunološkom sistemu, sirova ishrana može predstavljati izazov u pogledu unosa određenih hranjivih materija. Kao i svaki drugi pristup ishrani, sirova ishrana zahtijeva pažljivo planiranje kako bi se obez-

bjedio optimalan unos svih potrebnih nutrijenata. Sa pravim balansiranjem i poznavanjem nutritivnih potreba, sirova ishrana može biti održiv način života koji doprinosi zdravlju i vitalnosti.

Osnovne karakteristike sirove ishrane

Sirova hrana obuhvata različite vrste namirnica, uključujući:

- voće i povrće - bogato vitaminima, mineralima, vlaknima i antioksidansima;
- orašaste plodove i sjemenke - važan izvor zdravih masti, proteina i mikronutrijenata;
- klice i izdanake - izuzetno bogati enzimima i vitaminima, posebno u ranim fazama rasta;
- sušeno voće i povrće - koje se priprema na niskim temperaturama da bi se sačuvale hranjive materije;
- sirove žitarice i mahunarke - koje se često prethodno natapaju ili kličaju radi lakše probave i
- hladno cijeđena ulja - maslinovo, kokosovo i ulje lanenog sjemena, koja se ne griju, čime se čuvaju njihovi zdravi sastojci.

Sirova hrana se zasniva na načelu da termička obrada hrane uništava enzime, koji su ključni za pravilnu probavu i apsorpciju hranjivih materija. Na taj način, organizam manje troši svoje enzime, što može doprinijeti boljem zdravlju i smanjenju opterećenja na probavni sistem.

Nutritivna vrijednost sirove hrane

Sirova hrana bogata je hranjivim sastojcima kao što su vitamini, minerali, vlakna, antioksidansi i fitohemikalije. Pojedine vrste sirove hrane sadrže visoke koncentracije vitamina C, vitamina A, folne kiseline, magnezijuma, kalijuma i drugih mikronutrijenata. Zbog visokog sadržaja vlakana, sirova hrana može doprinijeti osjećaju sitosti, regulaciji šećera u krvi i održavanju zdravlja digestivnog sistema (Paunović-Banković, 2005).

Enzimi su jedna od najvažnijih komponenti sirove hrane. Enzimi su biološki katalizatori koji pomažu u probavi hrane i apsorpciji hranjivih materija. Zagovornici sirove ishrane tvrde da termička obrada hrane uništava enzime, pa organizam mora da troši sopstvene enzime, što dugoročno može dovesti do iscrpljivanja enzima i pogoršanja zdravlja.

Prednosti sirove ishrane

Prednosti sirove ishrane su:

- Poboljšanje probave - zahvaljujući visokom sadržaju vlakana i prisustvu prirodnih enzima, sirova hrana može doprinijeti boljem radu probavnog sistema i regulaciji crijevne flore.
- Detoksikacija organizma - mnogi sljedbenici sirove ishrane smatraju da ovakav način ishrane pomaže tijelu da eliminiše toksine, što može dovesti do poboljšanja stanja kože, kose i nivoa energije.
- Povećanje energije - unos svježih i nutritivno bogatih namirnica bez termičke obrade može pružiti veći osjećaj vitalnosti i energije.
- Podrška imunološkom sistemu - antioksidansi iz voća i povrća, kao što su vitamin C i beta-karoten, pomažu u jačanju imunološkog sistema i zaštiti ćelija od oksidativnog stresa.
- Regulacija tjelesne težine - sirova hrana je uglavnom niskokalorična i bogata vlaknima, što može doprinijeti održavanju zdrave tjelesne težine i osjećaju sitosti.

Načini pripreme sirove hrane

Priprema sirove hrane uključuje procese kao što su blendiranje, cijedenje sokova, sušenje na niskim temperaturama, rendanje, sjeckanje i mariniranje. Sušenje na niskim temperaturama koristi se kako bi se produžio rok trajanja određenih namirnica, kao što su sušeno voće, povrće, krekeri i hljeb od orašastih plodova. Klijanje i namakanje su takođe važni procesi, posebno za orašaste plodove, sjemenke, žitarice i mahunarke, jer smanjuju prisustvo anti-nutritivnih sastojaka i poboljšavaju apsorpciju hranjivih materija (Stojisavljević, 2004).

Jedan od popularnih načina pripreme obroka u sirovoj ishrani jeste pravljenje smoothie-ja, gdje se različito voće, povrće i orašasti plodovi blendiraju kako bi se stvorio nutritivno bogat napitak. Mariniranje povrća, korištenjem kiselih sastojaka kao što je limunov sok, omekšava povrće i čini ga lakšim za probavu.

Mogući izazovi i kritike sirove ishrane

Iako sirova ishrana ima brojne prednosti, postoje i određeni izazovi. Na primjer, potpuna eliminacija termički obrađenih namirnica može dovesti do nedostatka određenih hranjivih materija kao što su vitamin B12, gvožđe, kalcijum i proteini. Vegetarijanci i vegani koji praktikuju sirovu ishranu često koriste suplemente ili obogaćene proizvode kako bi nadoknadili nedostatke. Takođe, neki nutricionisti ističu da termička obrada povrća, kao što su paradajz i šargarepa, povećava biodostupnost određenih hranjivih materija kao što su likopen i beta-karoten. Dugoročno, sirova ishrana može

biti izazovna, posebno u hladnijim klimama, gdje su lokalni svježi proizvodi manje dostupni tokom zimskih mjeseci.

Neki kritičari sirove ishrane takođe ukazuju na rizik od kontaminacije bakterijama i parazitima, posebno kada su u pitanju životinjski proizvodi kao što su sirova jaja ili mlijeko. Zbog toga se mnogi zagovornici sirove ishrane odlučuju za veganske opcije, izbjegavajući proizvode životinjskog porijekla kako bi smanjili rizik od kontaminacije (Stojisavljević, 2004).

Mogući neželjeni efekti sirove ishrane su:

- opterećenje organa za varenje;
- deficit esencijalnih aminokiselina;
- gubitak tjelesne mase i
- povećana mogućnost infekcije (Ranković, 2011).

Filozofski i zdravstveni pristupi sirovoj ishrani

Sirova ishrana nije samo nutritivni izbor, već i filozofija koja promoviše povezanost sa prirodom i svjesno konzumiranje hrane. Sljedbenici sirove ishrane vjeruju da je prirodna hrana u svom izvornom obliku najbliža onome što tijelo zaista treba i da na taj način omogućava optimalno funkcionisanje organizma. Mnogi se odlučuju za sirovu ishranu kako bi se osjećali bliže prirodi, izbjegli prerađene namirnice i promovisali zdravlje kroz prirodne izvore. Istraživanja pokazuju da pravilno balansirana vegetarijanska i sirova ishrana mogu zadovoljiti potrebe organizma, ali uz potrebu za dodatnim unosom određenih mikronutrijenata (Craig, 2009; Clarys i sar., 2014). Sa druge strane, pojedina istraživanja upozoravaju na moguće nutritivne deficite kod restriktivnijih oblika ishrane, poput sirove hrane (Waldmann i sar., 2003).

ZAKLJUČAK

Alternativni načini ishrane predstavljaju različite pristupe u izboru i pripremi hrane koji se razlikuju od uobičajenih obrazaca ishrane. Oni su često motivisani potrebom za unaprijeđenjem zdravlja, etičkim ili ekološkim principima, religijskim uvjerenjima ili željom za postizanjem boljeg fizičkog i mentalnog stanja. Najpoznatiji alternativni načini ishrane uključuju vegetarijanstvo, veganstvo, makrobiotiku, sirovu ishranu, među mnogim drugim.

Svi ovi pristupi nude specifične prednosti, ali takođe zahtjevaju temeljno razumijevanje nutritivnih potreba i pažljivo planiranje obroka kako bi se osigurala uravnotežena ishrana. Na primjer, vegetarijanstvo i veganstvo mogu doprinijeti smanjenju rizika od određenih hroničnih bolesti i smanjenju ekološkog otiska, ali zahtjevaju dodatnu pažnju u unosu proteina, vitamina

B12, gvožđa i kalcijuma. Sa druge strane, makrobiotika i sirova ishrana naglašavaju prirodnost i minimalnu obradu hrane, što može poboljšati unos vitamina i enzima, ali istovremeno može dovesti do nedostataka određenih nutrijenata ako se ne prate uravnoteženo.

Istraživanja pokazuju da pravilno balansirana vegetarijanska i sirova ishrana mogu zadovoljiti nutritivne potrebe organizma, ali uz određene izazove u vezi sa unosom mikronutrijenata.

Takođe, potvrđena je povezanost ovih režima ishrane sa smanjenjem rizika od određenih hroničnih bolesti, dok su istovremeno identifikovani potencijalni nedostaci kod restriktivnijih oblika ishrane. Filozofski i etički aspekti ovih pristupa dodatno osvetljavaju motive i posljedice alternativne ishrane, dok ekološke analize potvrđuju njen doprinos održivosti, ali i ukazuju na potrebu za daljim istraživanjima socioekonomskih faktora.

LITERATURA

- Agnoli, C., Baroni, L., Bertini, I., Ciappellano, S., Fabbri, A., Goggi, S., Metro, D., Papa, M., Sbarbati, R., Scarino, M. L., Pellegrini, N., Sieri, S. (2023). A comprehensive review of healthy effects of vegetarian diets. *Nutrition, metabolism, and cardiovascular diseases: NMCD*, 33(7), 1308–1315. <https://doi.org/10.1016/j.numecd.2023.04.005>
- Antonovici, L., Turliuc, M. N. (2020). A Qualitative Study of Health Related Beliefs and Practices among Vegetarians. *International Journal of Psychological and Behavioral Sciences*, 14 (7): 526- 529
- Apostol, L., Rebeaga, O. L., Miclea, M. (2013). Psychological and socio-demographic predictors of attitudes toward animals. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 78(1), 521-525. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.343>
- Clarys, P., Deliens, T., Huybrechts, I., Deriemaeker, P., Vanaelst, B., De Keyser, W., Hebbelinck, M., Mullie, P. (2014). Comparison of nutritional quality of the vegan, vegetarian, semi-vegetarian, pesco-vegetarian and omnivorous diet. *Nutrients*, 6(3), 1318–1332. <https://doi.org/10.3390/nu6031318>
- Craig, W. J. (2009). Health effects of vegan diets. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 89(5), 1627S–1633S. <https://doi.org/10.3945/ajcn.2009.26736N>
- Key, T. J., Appleby, P. N., Rosell, M. S. (2006). Health effects of vegetarian and vegan diets. *The Proceedings of the Nutrition Society*, 65(1), 35–41.
- Lindeman, M., Sirelius, M. (2001). Food choice ideologies: The modern manifestations of normative and humanist views of the world. *Appetite*, 37(3), 175–184. <https://doi.org/10.1006/appe.2001.0426>
- Milankov O. (2013). Makrobiotika - život u skladu sa univerzumom. *Medicinski Pregled*, LXVI (11-12): 443-447.
- Mirosavljev, M. (2002). *Energija i energetske potrebe čovjeka*. Novi Sad: Medicinski fakultet.
- Orlich, M. J., Singh, P. N., Sabatè, J., Jaceldo-Siegl, K., Fan, J., Knutsen, S., Beeson, W. L., Fraser, G. E. (2013). Vegetarian dietary patterns and mortality in Adventist Health Study 2. *JAMA Internal Medicine*, 173(13), 1230–1238. <https://doi.org/10.1001/jamaintern-med.2013.6473>
- Paunović-Banković, S. (2005). *Nauka o ishrani*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Poore, J., Nemecek, T. (2018). Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science*, 360(6392), 987–992. <https://doi.org/10.1126/science.aag0216>
- Ranković, A. (2011). *Saveti za ishranu*. Beograd: Nurdor.
- Ruby, M. B. (2012). Vegetarianism. A blossoming field of study. *Appetite*, 58(1), 141-150. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2011.09.019>
- Stojisavljević, D. (2004). *Vodič za pravilnu ishranu za zdravstvene profesionalce*. Novi Sad: Medicinski fakultet.
- Waldmann, A., Koschizke, J. W., Leitzmann, C., Hahn, A. (2003). German vegan study: diet, life-style factors, and cardiovascular risk profile. *Annals of Nutrition and Metabolism*, 47(6), 372–378. <https://doi.org/10.1159/000073762>
- Živković, R. (2000). *Hranom do zdravlja*. Zagreb: Medicinska naklada.

ULOGA ROLE-PLAY-A U NASTAVI STRANIH JEZIKA KOD ODRASLIH

Vesna Đurović¹

Sažetak

U nastavi stranih jezika koriste se različite metode rada kao i didaktička sredstva. Jedna od najinteresantnijih metoda je igranje uloga ili role-play. Ovu metodu moguće je primjenjivati kod različitih uzrasta. Role-play je metoda koja svoju primjenu može naći u razvoju sve četiri jezičke vještine. U radu ćemo se baviti različitim načinima primjene role-play-a kod studenata koji engleski jezik izučavaju na fakultetu sa ciljem proširivanja vokabulara i prevazilaženja jezičkih barijera.

Ključne riječi: *nastava engleskog jezika, ELT, ESP, role play, strani jezik struke, primjenjena lingvistika*

Abstract

In foreign language teaching different methods and didactic means are used. One of the most interesting methods is role-play. This method is possible to use in all ages. Role-play is a method that can be used for teaching all four language skills. In this paper different ways of using role-play will be analysed with students that English language learn on faculty with aim of developing their vocabulary and overcoming fear and language barriers.

Key words: *English language teaching, ELT, ESP, role-play, foreign language for specific purposes, applied linguistics.*

UVOD

Nastava stranog jezika oduvijek se zasnivala na različitim oblicima rada. *Role-play* (igranje uloga) je jedna od metoda veoma prisutnih na časovima stranog jezika kako kod mladih uzrasta, tako i kod starijih. *Role-play* daje studentima mogućnost da odglume određene situacije koristeći pri tom jezik koji imamo za cilj da nadogradimo i dodatno usavršimo. Često je prisutna situacija na času da se studenti susreću sa različitim načinima rada. U

¹ Mr Vesna Đurović, prof. Banja Luka College, vesna.djurovic@blc.edu.ba

strahu od greške, ili da budu ismijani od strane kolega ili predavača, mnogi studenti imaju jezičku barijeru i ne žele da učestvuju u vježbama konverzacije na času. Kroz primjenu metode *role-play*-a studenti imaju priliku da na trenutak zamisle sebe u nekoj drugoj ulozi i u "tuđim cipelama". Kroz ovaj psihološki trik može se postići opušteniji način rada, veća motivisanost za rad kao i mogućnost da i oni studenti koji su najstidljiviji ili koji ne žele da upotrebljavaju strani jezik, prevaziđu strahove i progovore na stranom jeziku.

Svoje porijeklo *role-play* vuče iz psihodrame. Kako Moreno ističe psihodrama je nauka koja analizira stvarnost kroz dramatizaciju (Moreno, 1987). Studenti kroz *role-play* imaju priliku da slobodno koriste jezičke strukture i vokabular koji im je poznat sa svojim vršnjacima (Moreno, 1987). Kroz postavljanje određenih zadataka studenti smišljaju ulogu i jezik prilagođen za određenu ulogu. U opuštenoj konverzaciji imaju priliku da raspravljaju o različitim temama koje su skoncentrisane na predviđeno gradivo. Na ovaj način studenti imaju priliku da izađu iz okvira zone komfora i pristupe učenju i proširivanju znanja ne samo iz ciljanog jezika, već i šire. Kako bi se razvila smisljena konverzacija, neophodno je izvršiti kvalitetnu pripremu i proučavanje navedene teme. Samim tim, studenti su primorani ne samo da pričaju, nego i da pročitaju, slušaju i zabilježe pojedine informacije. Na ovaj način upotebljene su sve četiri jezičke vještine: čitanje, pisanje, slušanje i govor. Svaka od ovih vještina čini nezaobilazni i neophodni dio učenja bilo kojeg jezika.

Metoda *role-play* (ili igranje uloga) je jedan od najefikasnijih pristupa u učenju stranih jezika, a posebno engleskog jezika za odrasle. Ova metoda omogućava studentima da se angažuju u simulacijama stvarnih životnih situacija, što doprinosi razvijanju jezičkih vještina u kontekstu praktične upotrebe jezika. *Role-play* je interaktivan, dinamičan i podstiče kreativnost, što je naročito korisno za odrasle učenike koji žele da poboljšaju svoje komunikacijske vještine. U ovom radu će se razmotriti prednosti i izazovi upotrebe ove metode, kao i njene primjene u nastavi engleskog jezika za odrasle.

VJEŠTINA SLUŠANJA I ROLE-PLAY

Kako bi se kvalitetno pristupilo izvođenju vježbe koja uključuje *role-play* neophodno je obaviti kvalitetnu i opsežnu pripremu. Rojas i Vilafuerte navode da su brojne prednosti korištenja *role-play*-a u nastavi (Asuncion Rojas Maria, Villafuerte Jhonny, 2018). Studenti imaju mogućnost da razviju svoju vještinu slušanja tako što imaju priliku da slušaju različite dijalekte i akcente stranog jezika. Fokus konverzijskog procesa je u razumijevanju

i prenošenju informacije od ostalih članova grupe. Studenti često nemaju priliku da jezik koriste u sigurnom okruženju gdje se osjećaju opušteno i otvoreno. *Role-play* upravo omogućava da se obezbijedi sigurno okruženje i opuštena atmosfera unutar grupe koja podržava komunikaciju kao i širenje ideja pojedinaca.

Postoji nekoliko načina da se vještina slušanja proširi u okviru vježbe *role-play*-a. Kroz implementaciju ulaznih podataka od strane predavača studenti su u mogućnosti da shvate i realizuju zadatak koji je pred njima. Takođe, studenti razvijaju vještinu slušanja i kroz konverzaciju sa pojedincima koji čine grupu. Slušanje i razumijevanje neophodan su dio komunikacije, a vještina slušanja u okviru učenja stranog jezika ima poseban značaj.

Vještina slušanja je ključna komponenta u učenju bilo kojeg jezika, pa tako i engleskog jezika. Bez razvijene vještine slušanja, teško je usmjeriti komunikaciju u željenom pravcu. U nastavi engleskog jezika za odrasle, upotreba metode *role-play* može značajno doprinijeti razvoju vještine slušanja jer stvara dinamičnu i interaktivnu atmosferu koja podstiče studente da pažljivo slušaju kako bi se adekvatno uključili u razgovor.

Vještina slušanja u učenju jezika nije samo pasivna aktivnost, već zahtijeva aktivnu interpretaciju i odgovor na date informacije. Prema teoriji komunikacije, slušanje je kognitivni proces koji uključuje razumijevanje, pamćenje i interpretaciju govora (Rost, 2002). U kontekstu nastave stranih jezika, slušanje postaje efikasnije kada se koristi u realnim situacijama koje se simuliraju kroz metode poput *role-play*-a. Kroz ovu metodu, studenti nisu samo pasivni slušaoci, već aktivno učestvuju u komunikaciji, što poboljšava njihovu sposobnost da prepoznaju suštinske informacije i adekvatno odgovore.

Postoje mnogobrojne prednosti *role-play*-a za razvoj vještine slušanja kao što su:

1. razvijanje veće pažnje i koncentracije,
2. slušanje i razumijevanje konteksta,
3. simulacija stvarnih situacija,
4. povećanje motivacije.

Kroz aktivnosti *role-play*-a, studenti moraju aktivno slušati kako bi ponudili rješenje potencijalnog problema ili situacije što razvija fokus i koncentraciju, kao i neverbalnu komunikaciju. Studenti se takođe izlažu različitim komunikacijskim situacijama, što znači da uče slušati ne samo riječi, već i kontekst. Na primjer, u simulaciji razgovora sa službenikom u banci, studenti ne slušaju samo instrukcije, već i ton glasa, neverbalnu komunikaciju i različite stilove komunikacije koji se koriste u formalnim situacijama. Ovo pomaže u razvijanju fleksibilnosti u razumijevanju jezika u stvarnim

situacijama i različitim društvenim kontekstima. Ovakva vježba utiče i na samu motivaciju učenja stranog jezika zato što studenti u simuliranoj situaciji stiču sigurnost koju ne bi u drugim vidovima vježbi imali priliku da iskuse, te da slobodno iskomuniciraju sa studentim sličnog nivoa znanja.

Iako *role-play* donosi brojne prednosti, postoje i izazovi, posebno kada je u pitanju razvijanje vještine slušanja. Jedan od glavnih izazova je početni strah ili nesigurnost studenata, što može smanjiti njihovu sposobnost da slušaju i reaguju na informacije. Kako bi se prevazišao ovaj izazov, predavači mogu početi sa jednostavnim vježbama koje uključuju slušanje pasivnih i aktivnih uloga, prije nego što studenti pređu na kompleksnije situacije. Takođe, davanje konstruktivnih povratnih informacija i podrške tokom izvođenja vježbe može pomoći studentima da se opuste i postanu više angažovani u procesu učenja.

Upotreba metode *role-play* u nastavi engleskog jezika za odrasle predstavlja izuzetno koristan alat za razvoj vještine slušanja. Kroz simulaciju stvarnih komunikacijskih situacija, studenti ne samo da razvijaju sposobnost da pažljivo slušaju, već i da razumiju jezik u kontekstu, što je ključno za efikasnu komunikaciju. Iako postoje izazovi, pravilna primjena ove metode može značajno unaprijediti jezičke vještine studenata i učiniti nastavu interaktivnijom i motivišućom. *Role-play* svakako donosi svježinu u nastavi i jednu dozu zabave koja je više nego potrebna kako bi se razbila rutina i unijela nova i pozitivna energija i dinamika u nastavu.

VJEŠTINA PISANJA I ROLE-PLAY

Vještina pisanja važan je dio učenja bilo kojeg stranog jezika. Kroz *role-play*, akcenat je svakako na komunikaciji, više nego na samom pisanju, ali uvijek se može napraviti neki rezime same vježbe, mogu se navesti nove fraze ili riječi koje su studenti naučili prilikom izvođenja same vježbe. Pisanje ne samo da uključuje pravilnu upotrebu gramatike i vokabulara, već i sposobnost da se izražavamo jasno i precizno, prenoseći misli i ideje na pisani način. Metoda *role-play* može se koristiti kao efikasan alat za razvijanje pisanja, jer omogućava studentima da se uključe u simulirane situacije koje podstiču kreativnost i angažman u pisanju. Pisanje ne samo da uključuje pravilnu upotrebu gramatike i vokabulara, već i sposobnost da se izražavamo jasno i precizno, prenoseći misli i ideje na pisani način (Brooks, 1991).

Postoje brojne prednosti *role-play*-a za razvoj vještine pisanja kao što su:

1. podsticanje kreativnosti i angažovanja studenata
2. razumijevanje konteksta
3. praktična primjena jezika

4. razvijanje vještine planiranja i organizacije

Role-play podstiče studente da se angažuju u kreativnom procesu, jer se stavljaju u uloge koje zahtijevaju određeni način pisanja. Na primjer, studenti mogu biti u ulozi menadžera koji piše poslovno pismo ili turista koji piše blog o svom putovanju. Ovaj pristup čini proces pisanja dinamičnijim i motivišućim. Osim navedenog, studenti moraju da shvate i kontekst, te na isti daju odgovarajući odgovor. *Role-play* im daje mogućnost da primijene jezičke strukture koje su naučili u prethodnim lekcijama. Na primjer, vježbanje pisanja profesionalnih e-mailova, reklama ili čak pisanje dnevnika ili izveštaja u određenoj situaciji što pomaže studentima da shvate kako koristiti jezik u svakodnevnim ili poslovnim situacijama. Planiranje odgovora u pisanju, kao što je organizovanje misli prije nego što se napiše konkretan tekst pomaže studentima da razviju veće sposobnosti planiranja i organizacije pisanih materijala, što je ključno za efikasno pisanje.

Iako *role-play* nudi mnoge prednosti za razvoj vještine pisanja, postoje određeni izazovi. Jedan od izazova je mogućnost da studenti ne znaju kako da započnu ili organizuju svoje pisanje u simuliranim situacijama. Da bi se prevazišao ovaj izazov, nastavnici mogu pružiti smjernice i primjere koji pomažu studentima da shvate kako da započnu pisanje u određenoj situaciji, kao i kako da strukturiraju svoje odgovore. Takođe, neki studenti mogu biti opterećeni strahom od grešaka, što može ometati njihov kreativni proces. U tom slučaju, važno je da nastavnici i predavači stvore sigurno okruženje u kojem su greške smatrane normalnim dijelom procesa učenja. Davanje povratnih informacija koje se fokusiraju na poboljšanja, a ne samo na greške, može povećati samopouzdanje studenata i podstaći ih na dalje učenje.

Prema Vigotskom (Vygotsky, 1978) učenje jezika je socijalni proces koji se odvija kroz interakciju sa drugim ljudima. Metoda *role-play*-a koristi ovu teoriju jer omogućava studentima da koriste jezik u autentičnim situacijama. Kroz ovu metodu, studenti ne samo da razvijaju jezičke vještine, već i socijalne vještine, kao što su sposobnost slušanja, izražavanja mišljenja i reagovanja u skladu sa situacijom. Dodavanjem emocionalnog angažmana, *role-play* pomaže u smanjenju straha od grešaka i podstiče studente da aktivno učestvuju u učenju.

VJEŠTINA ČITANJA I ROLE-PLAY

Vještina čitanja je osnovni element u učenju stranih jezika, jer omogućava studentima da razumiju tekstove, interpretiraju informacije i razvijaju sposobnost analize pisanog sadržaja. U nastavi engleskog jezika za odrasle, razvoj vještine čitanja može se značajno poboljšati korištenjem različitih

metodoloških pristupa. Jedan od takvih pristupa je i metoda *role-play*, koja omogućava studentima da se angažuju u interaktivnim situacijama koje podstiču razumijevanje i analizu pisanih materijala u realističnim kontekstima.

Vještina čitanja obuhvata nekoliko ključnih komponenti: dekodiranje, razumijevanje, interpretaciju i analizu tekstova. Prema Andersonu (Anderson, 1999), čitanje je kognitivni proces koji uključuje aktivnu interakciju između čitaoca i teksta, gde se studenti suočavaju sa izazovima kao što su razumijevanje značenja, identifikacija ključnih informacija i donošenje zaključaka. *Role-play* kao metoda učenja omogućava studentima da čitanje postave u realne socijalne situacije, što im pomaže da razviju veće vještine analize i interpretacije teksta u kontekstu.

Prednosti *role-play*-a za razvoj vještine čitanja su brojne:

1. povećanje motivacije za čitanje
2. razumijevanje teksta u kontekstu
3. razvijanje kritičkog mišljenja i analize
4. praktična primjena jezika

Role-play je metoda koja aktivira studente da se angažuju u situacijama koje simuliraju stvarni život, čime čitanje postaje dinamičnije i relevantnije. Na primjer, studenti mogu da čitaju tekstove poput e-mailova, reklamnih brošura, instrukcija ili novinskih članaka, a zatim se angažuju u ulozi koja im omogućava da primijene informacije iz tih tekstova. Ovaj pristup čini proces čitanja uzbudljivijim i motivišućim, jer je povezano sa stvarnim situacijama u kojima studenti mogu primijeniti naučeno. Kroz *role-play*, studenti ne samo da čitaju tekst, već ga i interpretiraju kroz simulaciju uloga. Na primjer, ako studenti čitaju uputstvo za upotrebu proizvoda, mogu zatim ući u ulogu prodavca koji objašnjava kupcu kako koristiti proizvod. Ovaj kontekstualni okvir omogućava studentima da bolje shvate tekstove jer uče da prepoznaju kako se informacije mogu primijeniti u stvarnim situacijama. Učenje čitanja kroz *role-play* podstiče studente da analiziraju tekstove i postavljaju pitanja u vezi sa sadržajem. Na primjer, čitanje dijaloga ili situacije može ih podstaći da prepoznaju skrivene poruke, analiziraju motive likova ili prepoznaju emocionalnu intonaciju u tekstu. Ova vrsta analize pomaže studentima da postanu kritički čitaoci i da razviju sposobnost interpretacije, što je ključno za duboko razumijevanje pisanih materijala. Studenti ne samo da čitaju tekstove, već moraju da reaguju na osnovu onoga što su pročitali. Na primjer, u simulaciji poslovnog sastanka, studenti mogu čitati izveštaj ili prezentaciju, a zatim ući u ulogu koja zahtijeva odgovaranje na pitanja ili donošenje odluka zasnovanih na informacijama iz teksta. Ovaj pristup omogućava studentima da vježbaju jezik u praktičnom

kontekstu, što poboljšava njihovu sposobnost da koriste jezik u svakodnevnim i profesionalnim situacijama.

Postoje razni izazovi i rješenja pri korištenju *role-play*-a u razvoju vještine čitanja. Jedno od njih je mogućnost da neki studenti imaju problema sa razumijevanjem složenijih tekstova. Da bi se prevazišao ovaj izazov, predavači mogu koristiti tekstove koji su prilagođeni nivou znanja studenata i postepeno povećavati složenost kako studenti napreduju. Takođe, prije nego što započnu *role-play*, predavači mogu organizovati diskusiju o tekstu, postavljati pitanja koja pomažu studentima da identifikuju ključne informacije i razjasne nesporazume. Još jedan veliki izazov je sramežljivost studenata, posebno onih koji nisu sigurni u svoje vještine govora ili čitanja. Predavači mogu ublažiti ovaj problem pružanjem jasnih instrukcija i struktura za *role-play* aktivnosti, kao i omogućavanjem studentima da rade u parovima ili manjim grupama, čime se smanjuje pritisak.

VJEŠTINA GOVORA I ROLE-PLAY

Smislena komunikacija predstavlja vrhunac razvoja ljudske civilizacije. Govor je osobina svojstvena za sada samo ljudskom rodu. Upravo zbog toga vještinu govora je potrebno posebno razvijati u nastavi stranih jezika. *Role-play* kao jedna od metoda koje se koriste posebno za razvoj vještine govora u nastavi stranih jezika ima svoju specifičnu i nezamjenjivu primjenu.

Kroz *role-play* studenti imaju mogućnost da preuzmu druge uloge i glume likove koji su u potpunosti suprotni od njihove ličnosti, kao i da u opuštenoj i sigurnoj atmosferi učionice i grupe iskomuniciraju ideje koje su samo njima svojstvene. *Role-play* može da pripremi studente za situacije i momente koji predstavljaju dio svakodnevice. Upravo to im daje mogućnost da određene situacije već prežive i prođu u sigurnom okruženju.

Vještina govora predstavlja jednu od ključnih komponenti u učenju stranog jezika, jer omogućava studentima da efikasno komuniciraju, izražavaju svoja mišljenja i ostvare interakciju u različitim situacijama. U nastavi engleskog jezika za odrasle, metoda *role-play* može biti izuzetno korisna za razvoj vještine govora. Ova metoda omogućava studentima da simuliraju stvarne komunikacijske situacije, čime se povećava njihovo samopouzdanje i sposobnost da govore u stvarnim životnim okolnostima. Prema teoriji socijalne interakcije (Vygotsky, 1978), jezik se uči kroz interakciju sa drugim ljudima, te je govorna praksa u kontekstu stvarnih situacija ključna za usvajanje jezika. *Role-play* metoda omogućava studentima da se postave u uloge koje zahtijevaju verbalnu interakciju, što poboljšava njihove govorne vještine i sposobnost spontanog izražavanja na stranom jeziku. Kroz igranje uloga, studenti imaju priliku da vježbaju jezik u kontekstu koji je sličan onom

u svakodnevnom životu, što ih priprema za realne situacije u kojima će koristiti jezik. Osim gore navedenog, studenti imaju priliku da predavanja dožive u jednom opuštenijem obliku, za razliku od većine predavanja u kojima su oni samo pasivni slušaoci, dok profesor prezentuje gradivo kroz prezentacije ili primjere tipične za određeni predmet.

Prednosti metode *role-play* za razvoj vještine govora su brojne:

1. povećanje samopouzdanja
2. razvijanje spontanosti u govoru
3. učenje kroz praktične situacije
4. razvijanje socijalnih vještina
5. poboljšanje izgovora i intonacije

Studenti koji koriste metodu *role-play* često se osjećaju opuštenije u komunikaciji jer imaju priliku da se izraze u sigurnom okruženju, bez straha od grešaka. Ovaj proces smanjuje anksioznost i omogućava im da se oslobode nesigurnosti pri govoru, što je posebno korisno za odrasle studente koji se možda osjećaju nesigurno zbog svojih jezičkih sposobnosti. Studenti često imaju predrasudu u odnosu na svoj nivo znanja i nevoljno učestvuju u grupnim vježbama. Obezbijediti opuštenu i podržavajuću atmosferu u učionici od ključne je važnosti za uspjeh vježbe koja uključuje *role-play*. *Role-play* zahtijeva od studenata da brzo reaguju i govore u datoj situaciji. Ovo razvija sposobnost govorenja u realnom vremenu, bez potrebe za dugim razmišljanjem o pravilnoj gramatici ili izboru riječi. Ovaj spontaniji način govora pomaže studentima da postanu tečniji u govoru i da se izražavaju sa većom lakoćom. Kroz igranje uloga, studenti se suočavaju sa situacijama koje bi mogle da nastanu u stvarnom životu, kao što su razgovori sa kolegama, naručivanje hrane u restoranu, ili pregovaranje o cijeni u prodavnici, razgovor za posao ili sastanak, prezentacija određenih proizvoda, razgovori koji uključuju davanje medicinskih podataka u slučaju hitnoće ili nužde. Izbor tema i konteksta gotovo je neograničen. Ovaj kontekstualni okvir omogućava studentima da nauče jezik koji je specifičan za određene situacije, čime postaju efikasniji govornici u svakodnevnim okolnostima. Osim što razvijaju govorne vještine, studenti kroz *role-play* razvijaju i socijalne vještine kao što su aktivno slušanje, davanje odgovora u skladu sa tonom razgovora i izražavanje emocija kroz jezik. Kroz simulaciju različitih interakcija, studenti uče kako da se ponašaju u društvenim kontekstima i kako da interpretiraju neverbalne znakove u komunikaciji. Igranje uloga omogućava studentima da vježbaju ne samo izbor riječi i gramatičke strukture, već i izgovor, intonaciju i ritam govora. Kroz simulaciju prirodnih razgovora, studenti postaju svjesniji kako njihov govor zvuči i kako mogu da ga prilagode specifičnim situacijama.

Brojni su izazovi prilikom upotrebe metode *role-play-a*. Jedan od glavnih izazova je početna nesigurnost studenata posebno onih koji nemaju veliko iskustvo u govoru na stranom jeziku. Da bi se prevazišao ovaj izazov, predavači mogu započeti sa jednostavnim ulogama koje ne zahtijevaju kompleksnu jezičku strukturu, a zatim postepeno uvoditi složenije situacije. Pružanje jasnih uputstava i primjera takođe pomaže studentima da se opuste i počnu sa vježbanjem. Takođe, neki studenti mogu biti previše rezervisani ili sramežljivi da aktivno učestvuju u igrama uloga. Kako bi se prevazišao ovaj problem, predavači mogu koristiti tehnike grupnog rada, gde studenti rade u parovima ili manjim grupama, čime se smanjuje pritisak i povećava angažman svakog pojedinca. Takođe, davanje povratnih informacija u vezi sa izvedbom studenata, koje se fokusiraju na pozitivne aspekte njihovog govora, može povećati njihovo samopouzdanje i motivaciju. Podsticanje studenata da koriste jezik predstavlja značajan dio angažmana predavača. Stavljanje akcenta na pozitivne aspekte vježbe, te blagovremeno i adekvatno sugerisanje prilikom izvođenja same vježbe svakako doprinosi boljem rezultatu rada svakog pojedinca na času.

ZAKLJUČAK

Različite metode rada daju različite rezultate, ali je cilj uvijek isti: siguran govornik stranog jezika koji jezik koristi kao svoj maternji. Različiti nastavnici, profesori i predavači koriste različite metode u različitim uslovima. Umjetnost je prilagoditi vrstu vježbe, način rada i metodu koja se primjenjuje odgovarajućem cilju učenja, kao i odgovarajućoj grupi učenika, studenata ili polaznika.

Metoda *role-play* predstavlja izuzetno efikasan alat u nastavi engleskog jezika za odrasle, jer omogućava studentima da vježbaju govorne vještine u stvarnim životnim situacijama. Kroz ovu metodu, studenti razvijaju spontane, tečne i prirodne govorne sposobnosti, povećavaju svoje samopouzdanje i postaju sigurniji u upotrebi jezika. Iako postoje izazovi u primjeni ove metode, pravilnim vođenjem nastave i postepenim povećanjem složenosti situacija, studenti mogu značajno poboljšati svoje govorne vještine i pripremiti se za stvarne komunikacijske izazove.

Međutim, kako bi *role-play* bila efikasna, važno je da predavači pruže adekvatne smjernice i postepeno uvode složenije situacije koje odgovaraju jezičkom nivou studenata. Uvođenjem ovih aktivnosti, studenti ne samo da poboljšavaju svoje govorne vještine, već i socijalne vještine, kao što su aktivno slušanje, davanje odgovora i interpretacija neverbalnih signala u komunikaciji. *Role-play* je metoda koja ne samo da poboljšava jezičke sposobnosti, već i priprema studente za stvarne komunikacijske izazove, čineći ih

sigurnijim i efikasnijim govornicima engleskog jezika u svakodnevnim i profesionalnim situacijama.

Iako metoda *role-play*-a ima mnoge prednosti, postoje i određeni izazovi. Jedan od glavnih izazova je inicijalna sramežljivost učenika, posebno onih koji nemaju puno samopouzdanja u nivou znanja stranog jezika. Takođe, neki studenti mogu smatrati ovu metodu previše nerealnom ili čak neprijatnom, što može uticati na njihovu motivaciju i učinak. Da bi se prevazišli ovi izazovi, nastavnici moraju pažljivo voditi nastavu i pružiti adekvatnu podršku u procesu.

Učenje jezika kroz simulaciju realnih situacija pomaže studentima da se osećaju motivisano i angažovano. Postavljanje studenata u uloge koje su im relevantne u svakodnevnom životu (kao što su kupovina, putovanje ili razgovor sa kolegama) čini nastavu zabavnom i izazovnom. Kroz aktivno učestvovanje u interakcijama, studenti vježbaju govorne vještine, kao što su pravilna upotreba vokabulara, izgovora i sintakse. *Role-play* pomaže studentima da uče kako da se ponašaju u različitim društvenim situacijama, čime poboljšavaju svoje socijalne veštine, kao što su rješavanje konflikata ili kako se ponašati u profesionalnim okruženjima. Ova metoda smanjuje strah od grešaka jer studenti imaju priliku da se opuste i naprave greške u sigurnom okruženju, što im pomaže da brzo uče i usvoje jezičke strukture. Metoda *role-play*-a predstavlja efikasan alat u nastavi engleskog jezika za odrasle, jer omogućava studentima da aktivno učestvuju u učenju, razvijaju svoje komunikacijske vještine i pripremaju se za stvarne životne situacije. Iako postoje izazovi, pravilnom primjenom metode, uz adekvatnu motivaciju i podršku, nastavnici mogu značajno poboljšati rezultate učenja i angažovanost studenata.

LITERATURA

- Asuncion Rojas Maria, Villafuerte Jhonny. (2018). The Influence of Implementing Role-play as an Educational Technique on EFL Speaking Development. *THEORY AND PRACTICE IN LANGUAGE STUDIES*, 726-732.
- Anderson, N. J. (1999). *Practical English Language Teaching*. McGraw-Hill.
- Brooks, N. (1991). *Culture in the Classroom. Language Teaching*. New York: Longman.
- Moreno, J. L. (1987). *Psychodrama and Sociodrama*. New York: Moreno, J.L. (1987) *Psychodrama and Sociodrama*. In J. Fox (ed.), *The Essential Moreno. Writings on Psychodrama*. New York: Springer Publishing Company, Inc.
- Rost, M. (2002). *Listening Tasks: Resources, Techniques, and Ideas for Developing Listening Skills*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

PLAN Z-4, POKUŠAJ RJEŠENJA HRVATSKO-SRPSKOG SUKOB U REPUBLICI HRVATSKOJ

Željko Petrović¹

Sažetak

Plan Z-4 bio je nacrt mirovnog sporazum koji je trebao da riješi oružani sukob u Republici Hrvatskoj. Republika Srpska Krajina ušla bi u sastav Republike Hrvatske kao teritorijalna jedinica sa velikom autonomijom. Plan nije prihvaćen od srpskih predstavnika, te je time propuštena poslednja prilika da se mirnim putem riješi oružani sukob i izbjegnu kasnija stradanja u oružanim akcijama preduzetim od strane hrvatske vojske. U tom periodu u međunarodnoj zajednici preduzeto je niz mjera da se zaustave oružani sukobi na prostoru bivše Jugoslavije, tako je usvojen Vašingtonski sporazum kojim je zaustavljen hrvatsko muslimanski sukob u BiH, a kasnije će uslijediti i Dejtonski sporazum kojim je okončan rat u BiH. Upravo Plan Z-4 je bio preteča Dejtonskog sporazuma koji je na snazi i danas i koji je potvrdio postojanje Republike Srpske u sastavu BiH, što je i Plan Z-4 imao u cilju za Republiku Srpsku Krajinu u Republici Hrvatskoj. Postavlja se pitanje da li je neprihvatanje Plana Z-4 istorijska greška jednog naroda, te ukoliko je prihvaćen kakava bi bila dalja situacija u Republici Hrvatskoj u pogledu odnosa dva naroda. Upravo zbog njegovog značaja i posljedica koje su nastupile njegovim neprihvatanjem postoji potreba njegovog detaljnijeg naučnog istraživanja što je i cilj ovog rada.

Ključne riječi: Mirovni sporazum, Plan Z-4, Republika Hrvatska, Republika Srpska Krajina, oružani sukob.

Abstract

Plan Z-4 was a draft peace agreement that was supposed to resolve the armed conflict in the Republic of Croatia. The Republika Srpska Krajina would become part of the Republic of Croatia as a territorial unit with great autonomy. The plan was not accepted by the Serbian representatives, thus missing the last opportunity to peacefully resolve the armed conflict and avoid further

¹ Doc. dr Željko Petrović, BLC Banja Luka, petrovicz@yahoo.com

suffering in the armed actions undertaken by the Croatian army. During that period, the international community took a number of measures to stop armed conflicts in the territory of the former Yugoslavia, thus the Washington Agreement was adopted which stopped the Croat-Muslim conflict in Bosnia and Herzegovina, and later the Dayton Agreement was followed which ended the war in Bosnia and Herzegovina. It was Plan Z-4 that was the forerunner of the Dayton Agreement, which is still in force today and which confirmed the existence of Republika Srpska as part of Bosnia and Herzegovina, which Plan Z-4 had as its goal for the Republic of Serbian Krajina in the Republic of Croatia. The question arises whether the non-acceptance of Plan Z-4 is a historical mistake of a nation, and if it is accepted, what would be the further situation in the Republic of Croatia in terms of the relationship between the two nations. It is precisely because of its importance and the consequences that came from its non-acceptance that there is a need for its more detailed scientific research, which is the goal of this work.

Keywords: *Peace agreement, Plan Z-4, Republic of Croatia, Republika Srpska Krajina, armed conflict.*

UVOD

U Republici Hrvatskoj treba razlikovati dva perioda sukoba između Srba i Hrvata i u tom kontekstu gleda se i sam karakter rata i njegova moguća rješenja. To su period od priprema za secesiju do proglašenja nezavisnosti, te period nakon međunarodnog priznanja Republike Hrvatske. U prvom periodu došlo je do sukoba jedne federalne jedinice sa oružanim snagama države u čijem se sastavu nalazila tj. Republike Hrvatske i JNA, dok u drugom periodu radi se o sukobu oružanih snaga međunarodno priznate države sa dijelom stanovništva na njenoj teritoriji koje se organizovalo radi zaštite svojih prava (Vučinić, 2005).

U Republici Hrvatskoj 17. februara 1990. godine osniva se Srpska demokratska stranka koja će u narednom periodu biti predstavnik političke volje srpskog naroda na prostoru Republike Hrvatske, pa tako i inicijator osnivanja Republike Srpske Krajine. Republika Hrvatska proglašava svoju nezavisnost 1991. godine u vrijeme kada dolazi do oružanog sukoba koji do danas jedna strana smatra građanskim ratom, dok druga strana smatra agresijom JNA i Republike Srbije.

Oružani sukob na prostoru Republike Hrvatske prije svega nastao je kao posljedica duboke ekonomske i političke krize koja je postojala decenijama u bivšoj Jugoslaviji i kao takva stvorila je pogodno tlo za jačanje nacionalističkih snaga koje će i dovesti do njenog sloma, što je posebno bilo izraženo u Republici Hrvatskoj još od Mas pokreta 1971. godine.² Sa jedne strane

² Hrvatsko proljeće bilo je kulturno-politički pokret koji je ranih 1970-ih tražio veća prava Hrvatske u okviru Jugoslavije. Nazivan je i masovni pokret ili MASPOK

imali smo secesiju Republike Hrvatske i njeno međunarodno priznanje na bazi subjektivnog tumačenja Ustava SFRJ iz 1974. godine dok sa druge strane nije bilo riješeno pitanje srpskog naroda koji je vijekovima živio na tom prostoru. Treba napomenuti da su Srbi status ravnopravnog naroda stekli još u Austrougarskoj monarhiji i taj status su održavali do početka devedesetih godina 20. vijeka (Vučinić, 2005).

U pogledu karaktera rata i pored tvrdnji da se radilo o agresiji na Republiku Hrvatsku, nesumnjivo da se vodio građanski rat između dva naroda sa elementima međunarodnog sukoba zbog kasnije umiješanosti prije svega vojne pomoći drugih država, prije svega SAD i Njemačke koje su pomogle hrvatsku stranu i SR Jugoslavije koja je pomagala srpsku stranu. Bivša Jugoslavija je bila multinacionalna i multikonfesionalna država koja je jedno vrijeme bila garant stabilnosti na Balkanu. Od strane međunarodne zajednice prije svega SAD i Evropske unije nije postojala spremnost da sa očuva Jugoslavija, već se radilo na njenom razbijanju što je vodilo krvavim oružanim sukobima. Ta ista međunarodna zajednica nakon raspada Jugoslavije aktivno se uključila u zaustavljanje oružanih sukoba, što se pokušalo i sa Planom Z-4. Postoji mišljenje da je neprihvatanje Plana Z-4 istorijska greška srpskog naroda, ali i mišljenje da je on tako sačinjen da ga nije bilo moguće prihvatiti, odnosno da se znalo da ga srpska strane neće prihvatiti kako takvog. Treba naglasiti da je hrvatska strana deklarativno prihvatila ovaj plan, a u isto vrijeme se pripremala za operaciju "Oluja".

Prijedlog Plana Z-4 sačinila je tzv. Kontakt grupa koju su činili predstavnici SAD, Rusije i Mirovne konferencije za bivšu Jugoslaviju. Taj prijedlog nosio je zvanični naziv „Nacrt sporazuma o Krajini, Slavoniji, Južnoj Baranji i Zapadnom Sremu“ i ponuđen je predstavnicima Republike Hrvatske i Republike Srpske Krajine. O Planu Z-4 ima različitih mišljenja, stavova, te o njegovom neprihvatanju od predstavnika Republike Srpske Krajine. Nameće se potreba detaljnije analize ovog dokumenta kao mogućeg rješenja oružanog sukoba koji je postojao na prostoru Republike Hrvatske. Postoji potreba da se izvuku zaključci koji bi mogli da daju neka rješenja za rješavanja odnosa u budućnosti između naroda na ovom prostoru. Međunarodna zajednica je sve složenija, te je neophodno pomirenje naroda na prostoru Balkana u cilju napretka i saradnje, ali i obezbjeđenja trajnog mira i stabilnosti. Upravo zbog toga potrebno je utvrditi istinu iz prošlosti, pa tako vezanu i za dokument koji je predmet ovog rada.

U vrijeme kada je prezentovan Plan Z-4 predstavnici SR Jugoslavije, usmjerili su pažnju prije svega na okončanje oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini i ukidanje sankcija SR Jugoslaviji. Takve okolnosti u mnogome će uticati na neodlučnost srpskih predstavnika Republike Srpske Krajine da prihvate poslednju šansu za mirno rješavanje oružanog sukoba u Republici

Hrvatskoj (Nikolić, 2021: 46-46). Plan Z-4 imao je karakter mirovnog sporazuma koji je za osnovni cilj imao zaustavljanje oružanog sukoba na prostoru Republike Hrvatske, te rješavanje pitanja Srba na njenoj teritoriji. Republika Srpska Krajina koju nije priznala nije država svijeta, na taj način dobila bi određeno međunarodno priznanje, ali priznala bi kao takvu i Republiku Hrvatsku u čijem sastavu bi bila kao autonomna jedinica.

PLAN Z-4 - NASTANAK I OSNOVE

Republika Srpska Krajina obuhvatala je više od trećine teritorije Republike Hrvatske. Ona je formirana u decembru 1991. godine, dok su ranije formirane Srpske autonomne oblasti. Sarajevsko primirje zaustavilo je ratne operacije na samom početku i omogućilo dolazak mirovnih snaga Ujedinjenih nacija koje su trebale da se rasporede na teritoriji gdje su bili Srbi i u zonama sukoba. Tada je i zaključen Vensov plan koji je trebao da bude prvo rješenje sukoba u Republici Hrvatskoj, koji je obuhvatao demilitarizaciju Republike Srpske Krajine, što na kraju Srbi nisu prihvatili. Nakon toga dođe do produbljanja sukoba sa nizom pokušaja rješenja koji će na kraju i dovesti do Plana Z-4 (Jarčević, 2005). Plan Z-4 izradili su predstavnici SAD, Rusije i Evropska unije. U pogledu Evropske unije to su bili prije svega predstavnici Njemačke i Francuske. Ta mini kontakt grupa, kako se nazivala, je prijedlog ovog sporazuma predala srpskim i hrvatskim predstavnicima u januaru 1995. godine. Republika Srpska Krajina odrekla bi se svoje međunarodno nepriznate nezavisnosti, te bi ušla u sastav Republike Hrvatske, ali bi i imala jako veliku autonomiju. Dio teritorije Republike Srpske Krajine bi odmah po stupanju plana na snagu bio pod hrvatskom vlašću, dok bi dio bio pod hrvatskom vlašću za dvije godine (Istočna Slavonija, Zapadni Srem i Baranja) uz prisustvo međunarodnih snaga.

Bio bi produžen mandat UNPROFOR-a kako bi se omogućilo prvođenje sporazuma i donošenje amandmana na ustav Republike Hrvatske koji bi omogućili oživotvorenje sporazuma i povratak izbjeglica. Republika Srpska Krajina nosila bi naziva Srpska Krajina i činila bi je daleko manja teritorija od one koju je držala, a to su jedanaest opština u kojima su Srbi imali većinu prema posljednjem jugoslovenskom popisu iz 1981. godine. Srpska Krajina bi imala potpunu monetarnu nezavisnost što je uključivalo samostalnu fiskalnu politiku i svoju monetu. Bila bi zona slobodne trgovine bez carina, čime bi se podstakao ekonomski rast. Imala bi svog predsjednika koji bi se birao na posebnim izborima na teritoriji Srpske Krajine. Imala bi svoju zastavu, grb i himnu. Bila bi demilitarizovana zona, dok bi imala sopstvenu policiju. Vojska Republike Hrvatske mogla bi da uđe na njenu teritoriju samo na poziv predsjednika Srpske Krajine. Ustav i zakoni Republike Hrvatske bi

važili na teritoriji Srpske Krajine, ali bi prethodno morali biti odobreni od predstavnika Srpske Krajine. Nijedan zvaničnik Srpske Krajine ne bi bio odgovoran nijednom zvaničniku Republike Hrvatske.

Planu Z-4 prethodili su pregovori tokom 1994. i u prvoj polovini 1995. godine. Hrvatska strana je pokušavala mirnim putem da vrati teritorije koje su pod sprskom vlašću, dok je Republika Srpska Krajina pokušavala da očuva svoj status uz istovremeno ekonomsko i političko jačanje.

U Republici Hrvatskoj na početku 1992. godine došlo je do primirja kada su raspoređene mirovne snage Ujedinjenih nacija. Vensov plan treba je da zaustavi oružani sukob i dovede do političkog rješenja u Republici Hrvatskoj. Međutim obje strane nisu u potpunosti poštovala Vensov plan sve do 1994. godine kada se odlučilo aktivnije ući u pregovore (Martinović, 2018). Republika Srpska Krajina bila je primorana na pregovore jer se nalazila jako lošoj ekonomskoj situacija, te je bila pod spoljnim pritiskom kako Republike Srbije na koju se oslanjala i koja joj je bila jedina podrška i pritiskom same međunarodne zajednice. Sa druge strane Republika Hrvatska je vojno i politički ojačala te uspjela u vojnim akcijama da poveže državnu teritoriju.

Republika Srpska Krajina nije bila priznata ni od jedne države u međunarodnoj zajednici pa ni Republike Srbije, dok je Republika Hrvatska bila međunarodno priznata i članica Ujedinjenih nacija. Vensov plan je doživio neuspjeh, te se planiralo novo mirovno rješenje. Pokušalo se sa određenom privrednom saradnjom Republike Hrvatske i Republike Srpske Krajine, te kroz njihovo infrastrukturno povezivanje doći do političkog dogovora. Upravo kao uvod u Plan Z-4 u martu 1994. godine Zagrebačkim sporazumom zaključilo se primirje, da bi iste godine bio zaključen i Privredni sporazum kojim se uspostavila određena ekonomska saradnja i infrastrukturno povezivanje dvije strane (Brekalo, 2012). Hrvatska teritorija je bila prekinuta teritorijom Republike Srpske Krajine na više mjesta, tako da dolazi do otvaranja saobraćajnica, odnosno dijela autoputa što će da dovede do normalizacije odnosa. Glavni cilj hrvatske strane bio je vraćanje cjelokupne teritorije Republike Hrvatske pod njenu vlast, dok glavni cilj srpske strane bio je ekonomski oporavak uz očuvanje njenog statusa. U suštini to su suprostavljeni interesi što će i dovesti do neuspjeha ovih pokušaja za nalaženjem rješenja. To će voditi pokušaju daljeg rješenja koje je međunarodna zajednica vidjela u Planu Z-4. Međutim Republika Hrvatska i pored nastavka pregovora i deklarativnog opredjeljenja za Plan Z-4 i dalje se vojno pripremala za okončanje sukoba sa Republikom Srpskom Krajinom (Nazor, Gibač, 2014).

Srpska vojska Krajine imala je velikih problema sa logistikom, te je vremenom došlo do pada vojnog morala što je vodilo slabljenju odbrane Republike Srpske Krajine čime se stvarala mogućnost Republici Hrvatskoj za vojno rješenje što će se na kraju i desiti nakon neuspjeha Plana Z-4. Repu-

blika Srpska Krajina nalazila se u teškoj ekonomskoj situaciji, što se odrazilo na njene odbrambene sposobnosti i dalju mogućnost vođenja oružanog sukoba. Uz sve Srpska vojska Krajine imala je nedostatak pripadnika, dok je vremenom dolazilo i do pada morala i spremnosti na izvršavanje vojnih zadataka (Gulić, 2017). Veći dio teritorije je bio ekonomski i saobraćajno izolovan što je vodilo ekonomskom kolapsu Republike Srpske Krajine tako da je 1995. godine neminovnost bilo mirovno rješenje koje se vidjelo u Planu Z-4 ili vojna operacija koja se na kraju desila i za koju Srpska vojska Krajine nije bila spremna da odgovori (Godić, 2014). Treba napomenuti da je niz planova za uspostavljanje mira na području Republike Hrvatske propao od Vensovog plana do Plana Z-4 i poslije svakog kraha međunarodnih pokušaja za uspostavljanje mira krenula su veća stradanja i sukobi, što se moglo očekivati da će se desiti i ukoliko se ne prihvati Plan Z-4.

Osim toga što su u izradi Plana Z-4 učestvovali predstavnici država Kontakt grupe, Rusije, Evropske unije i Ujedinjenih nacija, njegov glavni tvorac i zagovaratelj bio je američki diplomata Piter Galbrajt. Ovaj plan je i nastao na osnovu obavještajnih podataka koje su imale SAD i prema kojim Republika Hrvatska vojnom akcijom neće moći osloboditi dio teritorije pod vlašću Republike Srpske Krajine, tako da bi na kraju doživjela i totalni vojni poraz. Međutim imajući u vidu vojnu, političku i ekonomsku situaciju u Republici Srpskoj Krajini to nije bilo realno. Jedina mogućnost za scenario američke obavještajne službe bila je ukoliko bi Republika Srpska Krajina dobila punu podršku i pomoć tadašnje SR Jugoslavije i Republike Srpske, do čega nije došlo jer tokom 1995. godine i sama Republika Srpska bila je na putu rješavanja svog statusa u šta se aktivnije uključila SR Jugoslavija odnosno njeni predstavnici. Na loše političko stanje koje se održavalo i na lošu vojnu i ekonomsku poziciju ukazuje i samo odbijanje ponuđenog mirovnog rješenja kojim bi Republika Srpska Krajina dobila visoku autonomiju. Ona bi u granicama u kojima bi ostala imala skoro punu samostalnost, kao sastavni dio Republike Hrvatske i bez međunarodnog subjektiviteta.

Predsjednik Srbije Slobodan Milošević nije se potpuno uključio u pregovore oko Plana Z-4, već je američkog diplomatu Pitera Galbrajta uputio da razgovara sa predsjednikom Republike Srpske Krajine Milanom Martićem. Predstavnici Republike Srpske Krajine Milan Martić, Goran Hadžić i Milan Babić bez ikakvih pregovora odbili su ponuđeni plan i pored pritisaka koji su postojali od predstavnika Rusije. Američki diplomata Piter Galbrajt koji je dugo radio na ovom planu kao njegov idejni tvorac dao je direktnu poruku da je to velika greška za Srbe Republike Srpske Krajine, imajući u vidu da će idući korak biti vojna akcija sa velikom podrškom i pomoći stranog faktora, dok sa druge strane postajalo je jasno da Republika Srpska Krajina neće imati isto od Republike Srbije ili bilo koje druge države. Ovim postupcima

dat je svojevrsni legitimitet za pokretanje vojnih akcija Bljesak i Oluja, koje su dovele do nestanka Republike Srpske Krajine. Ovaj plan je nastao i kao rezultat američko-hrvatske saradnje i bez obzira što nije bio u potpunosti u interesima Republike Hrvatske. Piter Galbrajt je namjeravao da na taj način zaustavi oružani sukob, dok Republika Hrvatska nije namjeravala njegovim odbijanjem da antagonizira SAD, ali i da stvori uslov za opravdanost narednih akcija bilo da to budu pregovori ili vojna akcija. Praktično Republici Hrvatskoj nije bilo potrebno neko diplomatsko opravdanje operacije Oluja kada je odbijen Plan Z-4 od strane predstavnika Republike Srpske Krajine uz podršku zvaničnog rukovodstva Republike Srbije. Suštinski protiv njega je bilo i rukovodstvo u Republici Hrvatskoj, ali pod pritiskom SAD i Evropske unije je deklarativno ga prihvatilo uz nadanje i očekivanje odbijanja od strane Srba.

Odbijanjem ovog plana Srbi su izgubili sve u Republici Hrvatskoj i više od 200.000 ljudi je prognano, nekoliko hiljada ubijeno, a veliki broj se vodi kao nestali. Srpska politička elita je bila potpuno nezainteresovana za ovaj plan tako da se nije ni ušlo u njegovu dublju analizu. Na to ukazuje i što se često nazivao i kao „Plan tri četiri“ jer ćirilčno slovo z se od pojedinih srpskih političara čitalo kao tri. Najviše u njegovom odbijanju su se istakli predstavnici političkih partija SPS i SRS koji su u to vrijeme i bili na vlasti u Republici Srbiji, dok je rukovodstvo Republike Srpske Krajine od ranije bilo u krizi i oslanjalo se na direktive iz Republike Srbije (Barić, 2010). Često se kaže da je tada učinjena istorijska greška i da postoji jasna odgovornost pojedinih aktera, koji kasnije u vrijeme progona Srba iz Republike Hrvatske ništa nisu učinili da zaustave taj isti progon i stradanje.

Plan Z-4 je prije svega proizvod američke diplomatije kao i kasniji Dejtonski sporazum u BiH i nastao je u okviru svojevrsne kontakt grupe koju su činili američki ambasador Piter Galbrajt, ruski ambasador Leonid Kereštedžijanc i njemački diplomata Gert Arens. Slovo Z je označavalo glavni grad Republike Hrvatske Zagreb, a broj četiri označavao je učešće SAD, Rusije, Evropske unije i Ujedinjenih nacija. U ovom vidimo sličnosti sa Dejtonskim sporazumom i pokušaju predstavnika ključnih sila međunarodne zajednice da riješe ovaj oružani sukob.

NEPRIHVATLJIVOST PLANA Z-4

Za Plan Z-4 često se kaže da je bio samo osnova za dalje pregovore i da nije imao karakter konačnog sporazuma, te ga je kao takvog i prihvatila Republika Hrvatska. Na osnovu ovog plana Republika Srpska Krajina bi izgubila skoro dvije trećine teritorije i obuhvatala bi uglavnom 11 manje razvijenih opština. Zapadna Slavojina kao i opštine Petrinja, Slunj, Drniš, uz

dijelove opština Gospić, Otočac, Ogulin, Duga Resa, Karlovac, Sisak i Novska trebale su odmah da pređu pod kontrolu hrvatske vlasti dok Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srem bili bi predati Republici Hrvatskoj u naredne dvije godine. Republika Srpska Krajina ne bi imala teritorijalnu povezanost i ne bi imala linije komunikacije, te bi se sastojala iz dva dijela, jer bi opština Slunj pripala Republici Hrvatskoj. Svakako svi Srbi koji bi ostali izvan teritorije takve krnje Republike Srpske Krajine pretpostavljalo se da bi se većinski iselili, što se slično desilo i u BiH nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma i predaje dijelova Republike Srpske Federaciji Bosne i Hercegovine, a posebno u Sarajevskoj regiji.

Plan Z-4 nudio je Srbima u Republici Srpskoj Krajini široku autonomiju unutar Republike Hrvatske. Republika Srpska Krajina sa novim imenom Srpska Krajina imala bi pravo na predsjednika, parlament, vladu i sudove, ime, zastavu, grb, sopstveni novac, upotrebu jezika i pisma, pravo na sopstvene poreze, policiju, carinu. Autonomija bi bila zagarantovana u oblasti školstva, kulture, energetske politike, turizma, trgovine. Hrvatska vojska bi mogla da uđe u Krajinu samo na poziv krajiškog predsednika, dok bi sporove između Krajine i Republike Hrvatske rješavao poseban ustavni sud. Kao takav plan bi na prvi pogled omogućio stvaranje države u državi koja bi imala svojevrsno međunarodno priznanje i jednu vrstu konfederalnog odnosa sa Republikom Hrvatskom.

Međutim pored povlastica postojala su i ograničenja, tako da Krajina pored toga što bi imala svoju zakonodavnu vlast, morala bi da poštuje i zakone Republike Hrvatske. Međunarodne ugovore mogla bi da zaključuje uz saglasnot centralne vlasti u Republici Hrvatskoj, što sve ipak ukazuje na njen status prije federalne, a ne konfederalne jedinice. Slično kao što je kasnije Republika Srpska dobila Dejtonskim sporazumom mogla je slobodno da sklapa ugovore sa drugim srpskim državama i entitetima, gdje se mislilo prije svega na Republiku Srbiju i Republiku Srpsku.

Vlada Republike Hrvatske u pogledu Krajine, po Planu Z-4 bila bi nadležna u oblasti spoljnje politike, odbrane, državljanstva, međunarodne trgovine, carina, unutrašnje trgovine, finansija, intelektualne svojine, proizvodnih standarda, komunikacija, štampanja i kontrole novca, rasporeda frekvencija, poštanskih poslova, zaštite životne sredine. Izuzeci i ograničenja u pogledu ovih nadležnosti postoje samo ako su izričito određeni Planom Z-4 (Brekalo, Lasić, 2012).

Sve što nije u nadležnosti centralne vlasti odnosno Republike Hrvatske u nadležnosti je Krajine, a posebno sledeće nadležnost: obrazovanje, kultura, stanogradnja, javne službe, biznis, dobrotvorne aktivnosti, energija, lokalno raspolaganje zemljištem, zaštita životne sredine u skladu sa nadležnostima Republike Hrvatske, prirodni resursi, radio i televizija, socijalna

zaštita, turizam, potvrde o domicilu, formiranje korporacija i drugih pravnih lica, policija, poreska politika. Ove nadležnosti imaju izvjesna ograničenja i izuzetke u skladu sa Planom Z-4.

Krajina bi bila demilitarizovana, što znači da bi vojska Republike Srpske Krajine bila raspuštena. Demilitarizacija bi započela, ne kasnije tri godine nakon stupanja na snagu ovog plana i morala bi se završiti ne kasnije, pet godina nakon stupanja na snagu istog. Svo oružje uklonjeno iz Krajine bilo bi uništeno od strane Unprofora ili pod njegovim nadzorom. Vojska Republike Hrvatske mogla bi da uđe na teritoriju Krajine samo na poziv Predsjednika Krajine i onako kako je utvrđeno samim Planom Z-4.

Policija Krajine bila bi u njenoj nadležnosti i regulisana zakonima koje bi donosio njen parlament, te bi bila pod kontrolom Predsjednika Krajine odnosno ministra kog bi on odredio. Policija Krajine bila bi naoružana i opremljena na isti ili odgovarajući način kao i policija Republike Hrvatske. Obezbjedenje spoljnjih granica vršila bi granična policija Republike Hrvatske i S Krajine, dok bi granični prelazi bili u nadležnosti granične policije Republike Hrvatske.

Uprkos tome što bi Krajina imala svoj novac, on bi bio pod kontrolom Narodne banke Republike Hrvatske i na njenoj teritoriji bila bi u upotrebi i hrvatska kuna. Monetarna politiku ne bi vodila Krajina već Republika Hrvatska.

Srbi bi uglavnom bili nadglasni i u Ustavnom sudu imajući u vidu da bi pored dvojice sudija sa prostora Republici Srpskoj Krajini dvoje sudija bilo sa prostora Republike Hrvatske dok bi troje bilo iz inostranstva koje bi imenovao predsjednik Suda pravde Evropske unije, što nije ulijevalo povjerenje srpskoj strani.

Naglašavanje da bi Srbi u Republici Hrvatskoj dobili više nego kasnije Srbi u Bosni i Hercegovini takođe je podložno kritici. Srbi bi kontrolisali samo 12,8 odsto teritorije zajedničke države i to njene najnerazvijenije dijelove sa stanovništvom prema tadašnjim procjenama od oko 166.000 Srba, koje bi nesumnjivo vremenom drastično opadalo. Kako bi se prostirala na daleko manjem dijelu teritorije, koji je bio ekonomski nerazvijen, ubirao bi se porez manji nego što se ubirao i u ratu za jednu trećinu, na osnovu pokazatelja za date teritorije iz 1990. godine, a poslijeratna situacija je mogla biti samo gora.

Teritorija Krajine, odnosno njene granice mogla bi da se promjeni uz dogovor vlade Republike Hrvatske i zakonodavnog tijela Krajine i na granici ne bi postojala granična kontrola. Vlada Krajine imala je obavezu da omogućiti primjenu Ustava i odgovarajućih zakona Republike Hrvatske na svojoj teritoriji. Pored činjenice da bi Krajina imala svoju zastavu i grb, na njenoj teritoriji bi se mogli isticati i zastava i grb Republike Hrvatske na

odgovarajućim institucijama hrvatske vlasti i pojedinci i grupe na bilo kojem dijelu Republike Hrvatske pa tako i Krajine mogli bi da ističu zastavu i grb Republike Hrvatske, ali i Krajine.

Pitanje istorijske odgovornosti predstavnika Srba u Republici Srpskoj Krajini kao i Republici Srbiji dovodi se u pitanje, jer i samo prihvatanje ovog plana moglo se u tom momentu okarakterisati kao istorijska srpska greška, jer se nije prihvatila realnost situacije da je Republika Srpska Krajina bila na kolapsu kako vojno, tako i ekonomski i politički.

Takođe bilo je jasno da je Plan Z-4 bio osnova i za dalje pregovore koji bi pretpostavlja se išli na nove ustupke srpske strane što se slično desilo nakon Dejtonskog sporazuma Srbima u BiH, na šta je ukazao ruski ambasador u Zagrebu Leonid Kerestedžijanc.

Krajina bi se vremenom nalazila u sve lošijem ekonomskom i političkom stanju. Njen opstanak kao takve bio bi nemoguć jer izvjesno je da bi kao i Republika Srpska vremenom bila razvlašćena čak i brže imajući u vidu nje-nu izlovanost i nepostaojanje stvarnog mehanizma da zaštiti svoj integritet jer i Specijalni ustavni sud uz podršku Evropkse unije bi bio organ koji bi tome doprinosio imajući u vidu njegov mogući sastav.

Predstavnici Republike Srbije kao da su prepustili sudbinu Republici Srpskoj Krajini te se nisu aktivnije uključili sa stavom da odluku treba da donesu Srbi u Republici Srpskoj Krajini dok sa druge strane kod Dejtonskog sporazuma imali su svoje aktivno učešće bez obzira na stavove srpskog rukovodstva u Republici Srpskoj. Hrvatska strana je predpostavljala da će Srbi odbiti plan pa ga je i prihvatila, a postoje indicije da je prihvaćen od strane Srba da bi ga odbili Hrvati u tom obliku, jer realno bili su svjesni da je Republika Srpska Krajina toliko vojno i ekonomski nemoćna da je pitanje vremena njenog kraja i nije se dovodio u pitanje uspjeh eventualne buduće vojne akcije Republike Hrvatske.

U svakom slučaju koliko god ovaj plan za Srbe izgledao iz drugog ugla neprihvatljiv, on je bio jedino moguće rješenje. Predstavnici Republike Hrvatske i pored činjenice da im taj plan nije odgovarao deklarativno su ga prihvatili, te time stvorili jednu vrstu legitimiteta za buduće korake koji su bili u planu. Prilog tome išlo je izričito neprihvatanje od strane Srba koji se nisu taktički upustili ni u njegovo razmatranje čime bi bar dobili na vremenu ili mogućnost nekog drugog rješenja bez vojne akcije koja je bila pogubna za Republiku Srpsku Krajinu. Ovakav plan nije suštinski odgovarao interesima ni jedne, ni druge strane, jer predstavnici Republike Hrvatske su imali za cilj potpunu kontrolu na Republikom Hrvatskom uz izvjesnu kulturnu autonomiju koja bi se dala Srbima, dok su Srbi imali za cilj samostalnu državu ili zajednicu sa Republikom Srpskom i Republikom Srbijom.

Na kraju neposredno prije operacije Oluja, premijer Republike Srpske Krajine Milan Babić je u razgovoru sa Piterom Galbrajtom, američkim ambasadorom, izrazio spremnost da prihvati Plan Z-4. Međutim tada je Srbima ponuđena mogućnost samo da se bezuslovno predaju do čega je i došlo.

Pitanje Plana Z-4 iz godine u godinu postaje sve aktuelnije, a posebno u vremenu sjećanja na hrvatsku vojnu akciju Oluja i progon više od 200.000 Srba. Sa jedne strane odbije se Plan Z-4 koji je davao veću autonomiju Srbima u Republici Hrvatskoj, nego Dejtonski sporazum koji je dao Srbima u BiH, da bi se u toku iste godine prihvatila bezuslovna kapitulacija. Rukovodstvo Republike Srpske Krajine izričito je odbilo Plan Z-4 uz jednoglasnu podršku njegove skupštine, a treba napomenuti da je većina poslanika dolazila sa prostora opština koje ne bi ostale u sastavu Republike Srpske Krajine, a ovu odluku je podržalo i rukovodstvo Republike Srbije koje jednostavno prepustilo donošenje odluke Republici Srpskoj Krajini.

Jedan od autora Plana Z-4 Gerd Arens rekao je da je plan bio „isuviše velikodušan prema Srbima“. Šef kabineta Franje Tuđmana, šef Hrvatske obavještajne zajednice i jedno vrijeme predsjednik hrvatske vlade, Hrvoje Šarinić rekao je da bi to bila „država u državi“, što se često do danas kaže kada se spominje Plan Z-4.

Republika Hrvatska je pred početak oružanog sukoba Srbe isključila iz Ustava kao konstitutivni narod 1991. godine i dali im status „nacionalne zajednice“. Međutim pod pritiskom međunarodne zajednice uvela je autonomne kotare ustavnim zakonom 1992. godine čime su se na izvjestan način pokušala da priznaju određena prava Srba, odnosno izvjestan stepen autonomije. Autonomni kotari su trebali da budu jedna vrsta zamjene za ravnopravnost koju su Srbi imali sa Hrvatima u Republici Hrvatskoj. Upravo ti autonomni kotari bili su osnova za autonomiju Srba predviđenu Planom Z-4. Autonomija je obuhvatala opštine, kao i dijelove opština u kojima su Srbi imali većinu prema posljednjem popisu. Autonomni kotari u Republici Hrvatskoj su ukinuti 2000. godine iz čega se može zaključiti da bi teško opstala velika autonomija Krajine i da se prihvatio Plan Z-4 posebno imajući u vidu što se na njega gledalo kao plan koji će biti osnova za buduće pregovore. Dvije trećine Republike Srpske Krajine došlo bi pod punu vlast Republike Hrvatske, te se postavlja pitanje kakav bi bio odnos hrvatske vojske i uopšte hrvatske vlasti i srpskog stanovništva i da li bi došlo do nekih novih sukoba. Plan Z-4 je srpsku „državu u državi“ podijelio na dva djela, kao što je učinjeno i Republici Srpskoj teritorijom Brčko Distrikta. Međutim država bez teritorijalne cjelovitosti i linije komunikacije nije država, već nedefinisana oblast koja lako može biti neutralisana i stavljena pod punu kontrolu njenih protivnika.

Da je u januaru 1995. godine rukovodstvo Republike Srpske Krajine prihvatilo Plan Z-4 pitanje je da li bi se on i sproveo. Hrvoje Šarinić kasnije je rekao „da su oni tada rekli da prihvataju plan, onda bi mi morali reći da je on za nas neprihvatljiv, u ovom obliku“. Izvjesno je bilo da rukovodstvo Republike Hrvatske ne želeći da se suprostavlja međunarodnoj zajednici prihvatilo ovaj plan sa vjerom da će ga Srbi odbiti. Milan Babić drugog. avgusta u američkoj ambasadi u Beogradu i krajiška delegacija na konferenciji u Ženevi, prihvatili su plan kao osnovu za dalje pregovore, ali odgovor hrvatskih predstavnika uz podršku međunarodne zajednice, a prije svega američkih predstavnika bio je zahtjev za potpunu predaju Republike Srpske Krajine, što je jedna od mogućnosti da bi se desila da su Srbi prihvatili Plan Z-4 i ranije

ZAKLJUČAK

Plan Z-4 imao je karakter mirovnog sporazuma koji je za osnovni cilj imao da zaustavi oružani sukob na prostoru Republike Hrvatske. Istovremeno riješilo bi se pitanje Srba tako što bi Republika Srpska Krajina dobila određeno međunarodno priznanje u okviru Republike Hrvatske. Ovaj plan je prihvaćen od Republike Hrvatske kao osnova za dalje pregovore ili vojnu akciju jer je bilo vjerovatno da ga srpska strana neće prihvatiti. Tim planom hrvatsko pitanje ne bi u potpunosti bilo riješeno, a Srbi bi dobili praktično veću autonomiju nego što će je dobiti Srbi u BiH. Na izvjestan način Srbi su napravili grešku odbijanjem ovog plana i učinili uslugu Republici Hrvatskoj koja je imala opravdanje za vojnu akciju Oluja kojom je riješila hrvatsko pitanje i okončala oružani sukob uz potpunu vlast na cijeloj svojoj predratnoj teritoriji.

Ovaj plan ima niz nedostaka i podložan je kritici u pogledu srpske strane, ali je u tom momentu bio jedino moguće rješenje. Predstavnici Republike Hrvatske su ga deklarativno prihvatili iako je bio suprotan njenim interesima, ali tim prihvatanjem stvorio se legitimitet za buduće akcije i dobijanje pune podrške predstavnika međunarodne zajednice. Srbi nisu pokušali ni da razmatraju sam plan i time dobiju na vremenu ili mogućnost za neko drugo bolje rješenje. Očigledno je bilo da Republika Srpska Krajina neće moći da podnese vojnu akciju Republike Hrvatske, posebno ako ne dobije pomoć Republike Srbije i Republike Srpske. Može se zaključiti da Plan Z-4 nije odgovarao interesima ni Republike Hrvatske, niti interesima Republike Srpske Krajine. Hrvatska strana je imala za cilj punu vlast na cijeloj teritoriji predratne Republike Hrvatske, dok je srpska strana imala za cilj samostalnu državu ili državu u zajednici sa drugim srpskim državama.

LITERATURA

- Barić, N. (2010). Srpska radikalna stranka u Republici Srpskoj Krajini, 1992.-1995. (s naglaskom na Slavoniju i Baranju). *Scrinia Slavonica*, Vol. 10, No. 1.
- Brekalo, M. (2012). Povijesni prikaz i pravni karakter normativnih akata Republike Srpske Krajine. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, Vol. 33, No. 2.
- Brekalo, M., Lasić, M. (2012). Povijesni prikazi i pravni karakter uspostave teritorijalnog suvereniteta Republike Hrvatske. *Hum*, No. 9
- Godić, D. (2014). Stanje morala, bojne spremnosti i problemi opskrbe u 18. korpusu Srpske vojske Krajine. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 46, No. 2.
- Gulić, M. N. (2017). Poslednji dani Krajine - Republika Srpska Krajina između Bljeska i Oluje. *Vojno delo*, Vol. 69, No. 2.
- Jarčević, S. (2005). *Republika Srpska Krajina: državna dokumenta*. Beograd: Miroslav: Fond istine o Srbima.
- Martinović, A. (2018). Državno-pravni razvoj Republike Srpske Krajine. *Baština*, No. 44,
- Nazor, A., Sekula, G. J. (2014). Proces pokušaja normalizacije hrvatsko-srpskih odnosa i mirne reintegracije Republike Srpske Krajine 1994./1995. na okupiranom području zapadne Slavonije. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 46, No. 1.
- Nikolić, K. (2021). Od "Ljeta" do "Oluje". Uvod u pad Republike Srpske Krajine 1995. godine. *Tragovi*, Vol. 4, No. 2.
- Sekula, G. J. (2014). Raspoređivanje snaga UNPROFOR-a i (ne)provedba demilitarizacije na okupiranom području zapadne Slavonije 1992. godine. *Scrinia Slavonica*, Vol. 14, No. 1.
- Vučinić, M.M. (2005). *Građanski rat u Hrvatskoj 1991-1995*. Beograd: Srpsko kulturno društvo Zora.

[illegible]